

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ПЕДАГОГ ВА РАЎБАР КАДРЛАРИНИ
ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРИНИГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШНИ
ТАШКИЛ ЭТИШ БОШ ИЛМИЙ-МЕТОДИК МАРКАЗИ**

**ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ ПЕДАГОГ
КАДРЛАРИНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРИНИГ МАЛАКАСИНИ
ОШИРИШ ТАРМОҚ (МИНТАҚАВИЙ) МАРКАЗИ**

**“ИЖТИМОИЙ ГУМАНИТАР ФАНЛАРИНИ
ЎҚИТИШДА ИЛҒОР ХОРИЖИЙ
ТАЖРИБАЛАР”
МОДУЛИ БЎЙИЧА
Ў Қ У В – У С Л У Б И Й М А Ж М У А**

Тошкент 2018

Мазкур ўқув-услубий мажмуа Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2018 йил 27 мартдаги 274-сонли буйруғи билан тасдиқланган ўқув режа ва дастур асосида тайёрланди

Тузувчи:

ЎзМУ, т.ф.н., доцент
Н.Т.Полвонов

Такризчи:

т.ф.д. Ў.М.Мавлонов ТИҚХММИ.

Ўқув - услубий мажмуа ЎзМУ Илмий кенгашининг 2017 йил 30 августдаги 1-сонли қарори билан тасдиққа тавсия қилинган.

МУНДАРИЖА

I. ИШЧИ ДАСТУР	4
II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ.....	<u>11</u>
III. НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ	<u>14</u>
IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ	<u>50</u>
V. КЕЙСЛАР БАНКИ.....	<u>52</u>
VI. МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ МАВЗУЛАРИ.....	<u>54</u>
VII. ГЛОССАРИЙ	<u>56</u>
VIII. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ	<u>57</u>

I. ИШЧИ ДАСТУР

Кириш

Маълумки, мамлакатимиз мустақиллиги миллий таълим соҳасида туб ислоҳотларни амалга ошириш учун замин яратди. Замонавий талаблар инobatга олинган ҳолда, олий ўқув юртларининг педагог кадрларини қайта тайёрлаш йўналишлари бўйича қайта тайёрлаш ва малака оширишнинг ўқув дастурларини мунтазам такомиллаштириб бориш ишларини ташкил этиш бугунги куннинг долзарб вазифаларидан бири ҳисобланади. Мазкур ишчи дастур Ижтимоий гуманитар фанларни ўқитишда илғор хорижий тажрибалар фанининг ҳозирги даврдаги асосий жиҳатлари ва ривожланиш босқичлари тарихи, ижтимоий гуманитар фанларни ўқитишнинг келажаги, тадқиқот методлари ва бошқа масалаларни қамраб олади. Ҳамда «Кадрлар тайёрлаш миллий Дастури»да кўрсатиб ўтилган ёшларнинг тарихий дунёқарашини бойитиш, уларда мустақил фикрни қарор топтириш, тарихни мукамал даражада билиш, инсоният цивилизациясининг ютуқлари ва тажрибасидан тўла баҳраманд бўлиш, умуминсоний қадриятларни англаб етишга кўмаклашиш ва дунё миқёсида мавжуд бўлган муаммоларнинг тарихий илдизларини излаб топиш каби долзарб масалаларни ўрганади.

Модулнинг мақсади ва вазифалари

“Ижтимоий гуманитар фанларни ўқитишда илғор хорижий тажрибалар” **модулининг мақсади:** педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш курси тингловчиларининг ижтимоий гуманитар фанларга оид билимларини такомиллаштириш, шунингдек, ижтимоий гуманитар фанларнинг назарий ва методологик асосларига доир чет эл тажрибалари ва муаммоларини аниқлаш ва таҳлил этишдан иборат.

Модулнинг вазифалари:

Ижтимоий гуманитар фанларни ўқитишда илғор хорижий тажрибалар назариясини чуқур ўргатиш, ҳамда ўқитиш жараёнининг таркибий қисмлари, мақсади, мазмуни, ўқитиш услублари, натижалари ўртасидаги боғланишларни асослаб бериш. Шунингдек, хориждаги олий ўқув юртларидаги ўқитиш тажрибалари билан ҳам таништиришдан иборат.

Модул бўйича тингловчиларнинг билими, кўникмаси, малакаси ва компетенцияларига қўйиладиган талаблар

“Ижтимоий гуманитар фанларни ўқитишда илғор хорижий тажрибалар” курсини ўзлаштириш жараёнида амалга ошириладиган масалалар доирасида

Тингловчи:

- Ижтимоий гуманитар фанлар соҳаси бўйича Республикада илмий-тадқиқот ишларини ривожлантиришнинг устивор йўналишлари ва уларнинг моҳиятини;

- янги инновацион ва педагогик технологиялар ва уларнинг халқаро қиёсий таҳлилини;

- Ижтимоий гуманитар фанлар соҳасига оид янги назарий қарашлар ва концепцияларни, илмий натижалар, илмий адабиётлар ёки илмий-тадқиқот лойиҳаларини таҳлил қилишни;

- Ижтимоий гуманитар фанлар соҳасига оид амалий ва назарий масалаларни ечиши, янги технологияларни ва дастурлар пакетларини қўллашни;

- ўтказилаётган илмий-тадқиқот лойиҳалари мавзуси бўйича моделлар, алгоритмлар, методларни тадқиқ қилишни ва ишлаб чиқишни **билиши зарур**;

Тингловчи:

- ўқув фанларини ўқитиш методикасини эгаллаш;

- намунавий методикалар ва бошқалар бўйича экспериментал тадқиқотларни ўтказиши ва уларнинг натижаларини қайта ишлаш;

- Ижтимоий гуманитар фанлар соҳасида ахборот технологиялари ёрдамида мустақил равишда янги билим ва амалий кўникмаларни эгаллаши ҳамда улардан амалий фойдалана олиш қобилиятига эга бўлиш;

- янги ғояларни яратиш ва илмий-тадқиқот ишларини мустақил олиб бориш қобилиятига ҳамда илмий жамоада ишлаш **кўникмаларга эга бўлиши керак**;

Тингловчи:

- тингловчиларни ўзига жалб қилган ҳолда янги педагогик технологиялар асосида фанни тушунтириш;

- Ижтимоий гуманитар фанлар соҳаси бўйича фаолиятнинг илмий, ишлаб чиқариш ва ижтимоий соҳаларида фаол иштирок этиш;

- иш бўйича мулоқотда бўлиш воситаси сифатида хорижий тиллардан бирида эркин сўзлашув **малакаларга эга бўлиши керак**;

Тингловчи:

- замонавий ва инновацион таълим муҳитини бошқариш;

- Ижтимоий гуманитар фанлар бўйича замонавий ва инновацион таълим технологияларига асосланган ўқув-билиш фаолиятини ташкил этиш;

- Ижтимоий гуманитар фанлар соҳаси бўйича тингловчиларнинг изланишли-ижодий фаолиятга жалб этиш **компетенцияларни эгаллаши лозим**.

Модулни ташкил этиш ва ўтказиш бўйича тавсиялар

“Ижтимоий гуманитар фанларни ўқитишда илғор хорижий тажрибалар” модули материаллари билан курс тингловчиларини таништириш маъруза ва семинар машғулотлар шаклида олиб борилади.

Курсни ўқитиш жараёнида таълимнинг замонавий усуллари, компьютер технологиялари, интернет тармоғидан олинган янгиликларни қўллаш усулидан фойдаланилади. Маъруза дарсларида презентация усулида, амалий машғулотларда эса янги лаборатория, ақлий ҳужум, гуруҳли фикрлаш усулларида фойдаланиш назарда тутилади.

Амалий машғулотларда дарс ўтиш жараёнида ижтимоий гуманитар фанларнинг самарадорлигини ошириб боришнинг асосий йўллари янги хорижий педагогик технологияларни қўллаш асосида олиб борилади.

Модулнинг ўқув режадаги бошқа модуллар билан боғлиқлиги ва узвийлиги

Дастурни амалга ошириш ўқув режасида режалаштирилган гуманитар (тил, адабиёт, журналистика) ва ижтимоий–иқтисодий (педагогика, психология, фалсафа, социология, сиёсатшунослик, иқтисод), умумқасбий (Ўзбекистон халқлари тарихи, жаҳон тарихи, тарихшунослик, манбашунослик, музейшунослик, тарихий атамашунослик, этнография ва ҳ. к.) ва ихтисослик (Ўрта Осиёнинг қадимги ва ўрта аср шаҳарлари тарихи, халқаро муносабатлар ва дипломатияси тарихи, Ўрта Осиё тасаввуф ҳаракатлари тарихи, Сиёсий партиялар тарихи ва ҳ. к.) ўқув моделлари билан узвий боғланган ҳолда педагогларнинг тарих фанини ўқитишда илғор хорижий тажрибалар фани бўйича касбий педагогик тайёргарлик даражасини орттиришга хизмат қилади.

Модулнинг олий таълимдаги ўрни

Модулни ўзлаштириш орқали тингловчилар ижтимоий гуманитар фанларни ўқитиш методикасини ўрганиш ва ўқитиш жараёнларини таҳлил этиш, амалда қўллаш ва баҳолашга доир касбий компетентликка эга бўладилар.

Модул бўйича соатлар тақсимоти

№	Модул мавзулари	Тингловчининг ўқув юкلامаси, соат				
		Ҳаммаси	Аудитория ўқув юкلامаси			Мустақил таълим
			жумладан			
			Жами	Назарий	Амалий машғулот	
1.	Ижтимоий гуманитар фанларни ўқитишда илғор хорижий тажрибалар илмий педагогик фан	4	4	2	2	
2.	Ижтимоий гуманитар фанлар ва замонавий хорижий тажрибалар.	6	4	2	2	2
3.	Ижтимоий гуманитар фанларни ўқитишда хорижий педагогик ва таълим технологиялари.	4	4	2	2	
Жами:		14	12	6	6	2

НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-Мавзу: Ижтимоий гуманитар фанларни ўқитишда илғор хорижий тажрибалар илмий педагогик фан

Ижтимоий гуманитар фанларни ўқитишда илғор хорижий тажрибалар фанининг мазмуни, мақсади ва уни ташкил этиш методлари. Ижтимоий гуманитар фанларни ўқитишда илғор хорижий тажрибалар фанининг ҳозирги жамиятдаги ҳолати ва ролини таҳлил этиш. Ўзбекистонда Ижтимоий гуманитар фанларни ўқитиш методикасини педагогик фан сифатида шаклланиши ва хорижий давлатлар ижтимоий гуманитар фанлари ва методикаси билан боғлиқлиги. Ижтимоий гуманитар фанларнинг назарий ва методологик асослари, ижтимоий гуманитар фанлар ва ҳозирги замон жамияти.

2-Мавзу: Ижтимоий гуманитар фанлар ва замонавий хорижий тажрибалар.

Ўзбекистонда Ижтимоий гуманитар фанларни ўқитишда илғор хорижий тажрибалар ва янги муносабатлар. Ижтимоий гуманитар фанларга бўлган

умумий педагогик ва дидактик талаблар асосида замонавий дарс вариантларини экспериментал тажрибалар асосида ишлаб чиқиш. Замонавий ижтимоий гуманитар фанлар дарсларига қўйиладиган илмий-методик ва дидактик талаблар.

3-Мавзу: Ижтимоий гуманитар фанларни ўқитишда хорижий педагогик ва таълим технологиялари.

Ҳозирги замон жамиятида таълим жараёнларининг ривожланиши. Таълим соҳасида педагогик жараёнларга технологик нуқтаи-назардан ёндашиш. Ижтимоий гуманитар фанларни ўқитишда илғор хорижий тажрибалар, технологик ёндашув ва ўқув жараёнини аниқ воситалар ёрдамида бошқариш. Бугунги кунда ижтимоий гуманитар фанлар таълими жараёнида интерфаол услублар, инновацион технологиялар, педагогик ва ахборот технологияларини ўқув жараёнига қўллашга бўлган қизиқишнинг ортиб бориши. Ижтимоий гуманитар фанларни ўқитишда янги педагогик технология ва педагогик маҳоратга оид билим, тажриба ва малакаларни ошириб бориш. Технология бу- ўқув жараёнини ташкил этиш усуллари, материаллар, одамлар, муассасалар ва тизимлар ҳақидаги фикрлар тимсоли эканлиги. Таълим тарбия жараёнида педагогик технологияларни қўллаш ишларини биринчи бор амалга оширган хориж олимлари Б.Блум, Д.Кратволь, Н.Гранлунд, Дж.Керолла, Дж.Блок, Л.Андерсон ва бошқаларнинг фаолияти. АҚШ, Германия ва Япония олимларининг педагогик технологияларга берган таърифлари. Педагогик технологияларни ўқув жараёнига татбиқ этишни МДХ мамлакатлари ичида биринчилар қаторида ҳар томонлама илмий-методик жиҳатдан асослаб берган олимлар-В.П.Беспалько, В.М.Монахов, М.В.Кларин, И.Я.Ларнер, Б.Л.Фарберман ва бошқаларнинг қарашлари.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-амалий машғулот:

Ижтимоий гуманитар фанларнинг турлари ва тузилиши.

Ижтимоий гуманитар фанларни дарслари мавзусини аниқлашда тарихийлик (историзм), тизимлилик ва изчилликка доимо ижодий ёндошиб бориш. Ижтимоий гуманитар фанларни дарслари турлари ҳамда тузилишини ўрганишда хорижий ижтимоий гуманитар фанлар мутахассислари методик тажрибаларидан фойдаланиш.

2- амалий машғулот:

Ижтимоий гуманитар фанларнинг таълим тамойиллари ва таълим методлари ҳамда уларнинг мазмун моҳияти.

Ижтимоий гуманитар фанларни таълими методларининг таълим

мақсадини ёритишга хизмат қилиши, шунингдек таълим мазмунини ўзлаштириш йўллари, ўқитувчи ва тингловчиларининг ўзаро ҳаракати, хусусиятларининг акс этиши. Алишер Навоий асрларида диний дунёвийлик масалалари.

3- амалий машғулот:

Ижтимоий гуманитар фанлар бўйича билимларни чуқирлаштириш ва ижтимоий гуманитар фанларнинг дарслари самарадорлигини ошириш йўллари.

Ижтимоий гуманитар фанлар бўйича ҳамда тарихий билимларни шакллантиришда тарихий фактлар, тарихий тушунча ва тасаввурлар, янги илмий атамалар изоҳларининг ўрни. Ижтимоий гуманитар фанларнинг дарслари самарадорлигини оширишнинг илмий услубий ва дидактик негизлари.

МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ

Тингловчи мустақил ишни модулнинг хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда қуйидаги шакллардан фойдаланиб тайёрлаши тавсия этилади:

- ўқув, илмий адабиётлардан ва меъёрий ҳужжатлардан фойдаланиш асосида модул мавзуларини ўрганиш;
- тарқатма материаллар бўйича маърузалар қисмини ўзлаштириш;
- автоматлаштирилган ўргатувчи ва назорат қилувчи дастурлар билан ишлаш;
- махсус адабиётлар бўйича модул бўлимлари ёки мавзулари устида ишлаш;
- тингловчининг касбий фаолияти билан боғлиқ бўлган модул бўлимлари ва мавзуларни чуқур ўрганиш;
- фанга оид статистик маълумотларни ўрганиш, уларни таҳлил қилиш.

Ўқитиш шакллари

Мазкур модул маъруза ва семинар машғулотлар шаклида олиб борилади.

Курсни ўқитиш жараёнида таълимнинг замонавий методлари, ахборот-коммуникация технологиялари қўлланилиши назарда тутилган:

- маъруза дарсларида замонавий компьютер технологиялари ёрдамида презентацион ва электрон-дидактик технологиялардан;
- ўтказиладиган амалий машғулотларда техник воситалардан, экспресс-сўровлар, тест сўровлари, ақлий ҳужум, гуруҳли фикрлаш, кичик гуруҳлар билан ишлаш, коллоквиум ўтказиш, ва бошқа интерактив таълим усулларини қўллаш назарда тутилади.

БАҲОЛАШ МЕЗОНИ

№	Ўқув-топшириқ турлари	Максимал балл	Баҳолаш мезони		
		2,5	"аъло" 2,2-2,5	"яхши" 1,8-2,1	"ўрта" 1,4-1,7
1.	Тест-синов топшириқларини бажариш	0,5	0,4-0,5	0,34-0,44	0,28-0,3
2.	Ўқув-лойиха ишларини бажариш	1	0,9-1	0,73-0,83	0,56-0,7
3.	Мустақил иш топшириқларини бажариш	1	0,9-1	0,73-0,83	0,56-0,7

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Bhuvan Garg. Teaching of history (Тарихни ўқитиш). India. New Delhi. Rajat publications. 2007.
2. Daniel J. Tew. Pedagogy of Teaching History: Comparing the Chronologic and Thematic Approaches. USA. Western Oregon University, 2014.
3. John Robert Seleen “Methods of Teaching of History” Ulan Press England, 2011.
4. Heather Fry, Steve Ketteridge, Stephanie Marshall. A Handbook for teaching and learning in higher Education.-N.Y.-L., 2009
5. Т.Тошпўлатов, Гаффоров Я. “Тарих ўқитиш методикаси”. Т., “ТУРОН- ИҚБОЛ” 2010.
6. Тошпўлатов Т., Гаффоров Я. “Тарих ўқитиш методикаси”. Т., “Университет” нашриёти. 2002.
7. Б.Фарберман. “Илғор педагогик технологиялар”. Т., “Фан” 2000. Йил.
8. Тарих ўқитиш усуллари. Ўқув-услубий мажмуа. Университет. 2016.
9. Селевко Г.К. Энциклопедия образовательных технологий: В 2 т. Т.1. –М.: НИИ школьных технологий, 2016.
10. Современные образовательные технологии: учебное пособие/под ред. Н.В. Бордовской. – М.: КНОРУС, 2010.
11. Blank W.E. Handbook for developing Competency-Based Training Programs I W.E. Blank. - New-Jersey: Prentice Hall, 2002.
12. James B. M. Schick., Teaching History With a Computer: A Complete Guide for College Professors. USA. 2009.
13. Packard A. Digital Media Law. – Oxford: Wiley-Blackwell, 2013.
14. Использование информационных технологий в обучении истории и Обществознания. – М., 2009.
15. Vendors of Learning Management and E-learning Products, By Don McIntosh, Ph.D.(2013). For Trimeritus eLearning Solutions, Inc. <http://www.trimeritus.com>, Updated Nov. 20, 2013

16. Электрон университет. Масофавий таълим технологиялари. Олий таълим муассасалари учун/ А.Парпиев, А.Марахимов, Р.Ҳамдамов, У.Бегимкулов, М.Бекмурадов, Н.Тайлоқов. ЎзМЭ давлат илмий нашриёти.- Т.: 2008, 196 б.

17. «Электронные интерактивные доски – новые технологии в образовании» (<http://www.smartboard.ru/>)..

18. Бегимкулов У.Ш. Педагогик таълимда ахборот технологияларидан фойдаланиш муаммолари ва истиқболлари // “Info. Kom Uz” жур. № 3, 2006.- 64-65 бетлар.

19. Хамидов В.С. Эркин ва очик кодли LMS тизимлар таҳлили, infocom.uz журнали №7,8. 14 бет, 2013 й.

20. Хамидов В.С. “Таълимда мультимедиа тизимлари ва масофавий ўқитиш методлар” модули бўйича Маъруза. Тошкент – 2015

Интернет маълумотлари

1. www.press-service.uz
2. www.gov.uz
3. www.infocom.uz
4. <http://www.bank.uz/uz/publislVdoc/>
5. www.press-uz.info
6. www.ziyonet.uz
7. www.edu.uz
8. www.pedagog.uz

II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТРЕФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ.

“Хулосалаш” (Резюме, Елпиғич) методи.

Методнинг мақсади: Бу метод мураккаб, кўптармоқли, мумкин қадар муаммоли характеридаги мавзуларни ўрганишга қаратилган. Методнинг моҳияти шундан иборатки, бунда мавзунинг турли тармоқлари бўйича бир хил ахборот берилади ва айти пайтда, уларнинг ҳар бири алоҳида аспектларда муҳокама этилади. Масалан, муаммо ижобий ва салбий томонлари, афзаллик, фазилат ва камчиликлари, фойда ва зарарлари бўйича ўрганилади. Бу интерфаол метод танқидий, таҳлилий, аниқ мантиқий фикрлашни муваффақиятли ривожлантиришга ҳамда ўқувчиларнинг мустақил ғоялари, фикрларини ёзма ва оғзаки шаклда тизимли баён этиш, ҳимоя қилишга имконият яратади. “Хулосалаш” методидан маъруза машғулотларида индивидуал ва жуфтликлардаги иш шаклида, амалий ва семинар машғулотларида кичик гуруҳлардаги иш шаклида мавзу юзасидан билимларни мустаҳкамлаш, таҳлил қилиш ва таққослаш мақсадида фойдаланиш мумкин.

Методни амалга ошириш тартиби:



тренер-ўқитувчи иштирокчиларни 5-6 кишидан иборат кичик гуруҳларга ажратади;



тренинг мақсади, шартлари ва тартиби билан иштирокчиларни таништиргач, ҳар бир гуруҳга умумий муаммони таҳлил қилиниши зарур бўлган қисмлари



ҳар бир гуруҳ ўзига берилган муаммони атрафлича таҳлил қилиб, ўз мулоҳазаларини тавсия этилаётган схема бўйича таркатмага ёзма баён қилали:



навбатдаги босқичда барча гуруҳлар ўз тақдимотларини ўтказадилар. Шундан сўнг, тренер томонидан таҳлиллар умумлаштирилди. зарурий ахборотли билан тўлдирилди

«Ақлий ҳужум» методи.



«Ақлий ҳужум» бирор муаммони ечишда гуруҳ қатнашчилари томонидан билдирилган эркин фикр ва мулоҳазаларни тўплаб, улар орқали маълум бир ечимга келинадиган энг самарали методдир. Бу метод орқали шахсни техник ривожлантириш мумкин. У тўғри ва ижобий қўлланилганда шахсни эркин, ижодий ва ностандарт фикрлашга ўргатади

«Ақлий ҳужум» методининг принципи жуда содда:

- Сиз бир гуруҳ иштирокчиларни тўплайсиз, ҳамда улар олдида бирор муаммоли вазиятни ечиш бўйича ўз ечимларини (фикр, мулоҳаза) билдиришларини сўрайсиз. Мазкур этапда иштирокчилардан ҳеч бири бошқа қатнашувчиларнинг ғояси, фикрини муҳокама қилиши ёки баҳолаши мумкин эмас.

«Ақлий ҳужум» методини қўлашдаги асосий қоидалар:

1. Билдирилган ғоя ва фикрлар муҳокама қилинмайди ва баҳоланмайди.

2. Билдирилган ҳар қандай ғоя ва фикрлар, улар ҳатто бўлмағур бўлса ҳам, ҳисобга олинади.

3. Қанча кўп ғоя ва фикрлар билдирилса шунча яхши.

4. Билдирилган ғоя ва фикрларни тўлдириш ва янада кенгайтириш мумкин.

5. Ғоя ва фикрларни билдириш учун вақт аниқ белгиланади.

«Мунозара» методи



«Мунозара»ни ўтказиш методи

1. Етакчи мунозара мавзусини танлайди ва қатнашувчиларни таклиф этади.

2. Етакчи қатнашувчиларга муаммо бўйича «Ақлий ҳужум» масаласини беради ва уни ўтказиш тартибини бегилайди.

3. Етакчи «Ақлий ҳужум» вақтида билдирилган ғоя ва фикрларни ёзиб бориш учун котиб тайинлайди. Бу босқичда етакчи гуруҳ қатнашчиларининг ҳар бир аъзоси ўз фикрини билдиришга шароит яратиб беради.

4. Етакчи иккинчи босқичга ўтишдан аввал қисқа танаффус эълон қилади, Иккинчи босқичда «Ақлий ҳужум» қатнашчилари билдирган фикр ва ғояларни гуруҳлаштирилиб, уларни таҳлил қилишга ўтилади.

Таҳлил орқали қўйилган вазифанинг энг мақбул ечимини топишга ҳаракат қилинади.

III. НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ

1-Мавзу. ИЖТИМОИЙ ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИ ЎҚИТИШДА ИЛҒОР ХОРИЖИЙ ТАЖРИБАЛАР ИЛМИЙ ПЕДАГОГИК ФАН

РЕЖА:

1.1. Ўзбекистонда ижтимоий гуманитар фанларни ўқитишда илғор хорижий тажрибалар педагогик фан сифатида шаклланишидаги асосий омиллар.

1.2. Таълим тамойиллар ва таълим методлари ҳамда уларнинг мазмун моҳияти.

1.3. Ўзбекистонда ижтимоий гуманитар фанларни ўқитишда илғор хорижий тажрибаларнинг илмий педагогик фан сифатида шаклланиши.

Таянч сўзлар: концепция, эксперимент, объектив билим, таққослаш, методик тизим, систематик курслар, марказлашув, таълимнинг назарий ғояси, назарий тамойиллар, тарих фани методологияси, интеллектуал хусусиятлар.

Бугунги кунда мамлакатимизнинг барча соҳаларида ҳаётга изчил тадбиқ этилаётган янгиликлар ва кенг қўламли ишлар қаторида Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти ташаббуси билан қабул қилинган «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» – «И. Каримов модели»га мувофиқ таълим-тарбия тизимини тубдан ислоҳ этиш натижасида эришилаётган ютуқлар халқаро ҳамжамият томонидан ҳақли равишда муносиб баҳоланмоқда ва эътироф этилмоқда. Мамлакатимизда «Таълим тўғрисида»ги Қонун ва «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» асосида амалга оширилган таълим ислоҳотларига бағишлаб 2012 йилда Тошкентда ўтказилган халқаро анжуманда иштирок этган Европа университетларидан бирининг проректорининг Ўзбекистон телевидениесига берган интервьюсига бир эътибор беринг: «Мамлакатингизда таълим соҳасида эришилган ютуқларни, амалга оширилган ислоҳотларни Европага олиб бориб жорий қилиш керак. Ҳатто Европанинг иқтисодий жиҳатдан энг тараққий қилган баъзи давлатлари ҳам ўзида бепул ўн икки йиллик таълимни жорий қилишга иқтисодиёти йўл қўймайди». Бу, юртимизда халқимиз фаровонлиги йўлида амалга оширилаётган ишларга, бу ишларнинг бошида турган Инсонга билдирилган буюк эътироф. Ўйлайманки, юрти тўғрисида бундай илиқ фикрларни эшитган мамлакатимизнинг ҳар бир фуқароси ўзида фахр ва ифтихор туймасдан қололмайди. Юртимизда фаолият юритаётган ҳар бир мураббий-педагог ушбу жараёнда ўзининг ўрни борлигини ва олдидаги фуқаролик масъулияти нақадар юксаклигини ҳис қила билиши лозим.

Ижтимоий гуманитар фанларни ўқитишда илғор хорижий тажрибалар фанининг умуман таълим тизимида ўқувчилар томонидан тарихий билимларни ўзлаштириш, шу асосда тарихни ўрганишнинг мазмуни, мақсади ва унинг ташкил этиш методлари масалаларини қамраб оладиган, олий таълим соҳасида тарих таълими олдига қўйилган асосий мақсад Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президент Ислон Каримов алоҳида қайд этиб ўтганидек «Биз юртимизни янги босқичга, янги юксак маррага олиб чиқмоқчи эканмиз, бунда бизга ёруғ ғоя керак. Бу ғоянинг замирида халқимизнинг ўзлигини англаши ётади. Ҳаққоний тарихни билмасдан туриб эса ўзликни англаш мумкин эмас»¹ деган тамойил асосида таълим тизимида тарихий билим ва тушунчалар, тамойиллар ва дунёқарашларини фаол шакллантириш ва ривожлантиришни тадқиқ этадиган илмий-педагогик фандир.

Ижтимоий гуманитар фанларни ўқитишда илғор хорижий тажрибалар фанининг ҳозирги жамиятдаги ҳолати ва ролини таҳлил этишга киришмоқдан олдин, ҳозирги замон ва ўтмишнинг машҳур мутафаккирларининг бу муаммони қандай шарҳлаганликларини эслайдиган бўлсак, Цицерон «тарих-ҳаёт мураббийсидир» деб атаган бўлса, Леонардо до Винчининг фикрича «ўтган давр ва жаҳон мамлакатлари ўтмишини билмоқ - инсон кўрки ва унинг ақлий маҳсулидир». Рус тарихининг отаси Н.М.Карамзин бу борада фикр юритар экан «Тарих халқларнинг муқаддас китоби бўлиб, уларнинг ҳаёти ва фаолиятларининг кўзгуси, ота-боболарининг авлодларга қолдирган кашфиётлари ва одоб-ахлоқларидан лавҳалар бўлиб, ҳозирги даврни шарҳлаш ва келажакка намуна бўлиб хизмат қиладиган, тўлдирадиган заруратдир» деб ёзган. В.Г.Белинский эса, «бугунги кунни тушунмоқ ва келажакимиз тўғрисида ишорага эга бўлмоқ учун ўтмишимизни сўроқлаб суриштирмоғимиз лозим»лигини қайд этади. В.О.Ключевский «авлодларимизни ўрганиб, ўзликни – ўзимизни англаймиз. Тарихни билмасдан туриб, биз ўзимизни бу дунёга нега ва нима учун келганлигимиз, қандай қилиб ва нимага интилоғимизни аниқ англамоғимиз керак» дейди.

Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти Ислон Каримов тарих таълими ва сабоғи хусусида фикр юритар экан, «Тарих соҳасида меҳнат қилаётган олим, мутахассисларга мурожаат қилмоқчиман: сизлар миллатимизнинг ҳаққоний тарихини яратиб беринг, токи у халқимизга маънавий куч-қудрат бахш этсин, ғурурини уйғотсин... Ўз тарихини билган, ундан руҳий қувват оладиган халқни енгиб бўлмайди. Биз ҳаққоний тарихимизни тиклашимиз, халқимизни, миллатимизни ана шу тарих билан куроллантиришимиз зарур»¹ деб кўрсатди.

Табиийки, ёш авлодда фуқаролик ҳис-туйғуларини тарбиялаш ва ўзи туғилиб ўсган Ватанга садоқат, фидокор шахсни шакллантириш ҳар бир жамиятнинг диққат марказида бўлиб келган ва шундай бўлиб қолади. Шундай экан, XIX асрнинг иккинчи ярмида Ўрта Осиёни босиб олган Чор

¹ «Мулоқот» журнали, 1998 йил, 16-бет.

¹ «Мулоқот» журнали, 1998 йил, 13-16 бетлар.

Россияси ва 1917 йилдан ҳукмронликни ўз қўлига олган большевиклар партияси Ўрта Осиё халқларининг 150 йил давомида тутқунликда ушлаб турган даврда ҳам бундай масала эътибордан четда қолган эмас эди.

Ўзбекистонда Ижтимоий гуманитар фанларни ўқитишда илғор хорижий тажрибалар фанининг педагогик фан сифатида шаклланишида юқорида қайд этганимиздек, Ўрта Осиё халқларининг 150 йил давомида Чор Россияси ва большевиклар томонидан ҳам иқтисоий, ҳам маънавий жиҳатдан тутқунликда ушлаб туришда ўзининг маълум тамғасини қолдиргани алоҳида аҳамит касб этади. Шу жоиз биз Ижтимоий гуманитар фанларни ўқитишда илғор хорижий тажрибалар илмий-педагогик фан сифатидаги масала хусусида гап юритар эканмиз, ўлкамизда ҳар томонлама ҳукмронлик қилиб келган Чор Россияси, кейинги большевиклар партиясининг маърифий соҳада олиб борган фаолиятига қисқача тарихий саёҳат қилмоғимиз шарт.

Ижтимоий - гуманитар фанларнинг методологияси деганда ушбу фанлар доирасидаги илмий билимларнинг тамойилларига, шакли ва илмий жиҳатдан ушбу фанлар доирасида қўлланиладиган таълимотга айтилади. Ушбу фанларнинг назарий методологик асослари ўзида мазкур фанларнинг қонуниятлари ва принципларини, фақатгина шу фанларга хос бўлган қатъий тушунчалар мажмуи ва билиш методларини ўз ичига олади.

Ижтимоий - гуманитар фанларни ўқитиш методологияси деганда эса бу борадаги илмий билимларнинг тузилиши ва ривожланишини, уларнинг натижаларини асослаш йўллари амалиётда мазкур фанларга хос бўлган илмий билимлар механизмини самарали татбиқ этилишига айтилади.

Ўзбекистонда тарих фани ва таълимнинг ўзига хос хусусиятлари мавжуд. Масалан, XX асрда, яъни шўролар мустамлакачилиги даврида коммунистик мафкуранинг таъсири остида миллий тарихимизни ёритишда тарихий социологик ёндашишлар ҳукмронлик қилган. Натижада миллий тарихимизда содир бўлган кўпгина воқеа ва ҳодисалар ўша даврнинг ҳукмрон ғояси ва мафкураси нуқтаи назаридан баҳоланиб, кўп ҳолларда тарихий воқеалар ва уларнинг келтириб чиқарган объектив сабаблар том маънода сохталаштирилган. Бу ҳолатларни бартараф этиш, ҳақиқий тарихни ўқувчи ёшларга етказиш мақсадида Президент И. Каримовнинг Ўзбекистон тарихини илмий жиҳатдан асослаб бериш тўғрисидаги қатор кўрсатмалари асосида тарих фанини ўқитиш назарияси тарихий воқеаларга бир томонлама ёндашувдан воз кечишга олиб келди.

Тарих фани барча ижтимоий фанлар билан, биринчи навбатда «Миллий ғоя ва мафкура» фани билан илмий назарий ва методик жиҳатдан узвий алоқадорликда олиб борилиши, тарих фанини ўқитишда муҳим омил ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси халқ таълими вазирлиги, Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махус таълим вазирлиги, Республика маънавият ва маърифат маркази томонидан «Ўқувчи талабалар онги ва қалбига миллий ғояни сингдиришда таълим-тарбиявий ишларнинг ўзаро уйғун ҳолда ташкил этиш бўйича услубий тавсиялар» тарих фанини ўқитиш назариясини давр талаби асосида такомиллаштириб боришда ҳам алоҳида аҳамият касб этади.

Миллий ғоя ва маънавият асослари фанини ўқитиш жараёнида биринчи

Президент И. Каримовнинг миллий мафкурани шакллантиришга доир нутқлари ва асарларини ўрганиш ҳамда улардан таълим тарбия жараёнида фойдаланиш, миллий ғояни сингдириш жараёнида тарихий бой маънавий меъросимизга доир билимлар беришга эътибор қаратиш, халқ педагогикаси ва алломаларимизнинг фалсафий қарашлари ва мулоҳазаларини ўрганиш, мустақилликка эришгандан кейинги ўтган давр мобайнида барча соҳаларда (ижтимоий, иқтисодий, сиёсий ва маданий) соҳада амалга оширилган улкан ўзгаришлар ҳақида тушунча беришга эътибор қаратиш фанни ўқитишнинг методологик асосини ташкил этади.

Ўқувчиларнинг ижтимоий - гуманитар фанлардан билимларини талаб даражасига етказиш, билим савиясини ошириш, уларга шу фанлардан Давлат таълим стандарти доирасидаги билимларни сингдириш, уларда фанлар бўйича пухта билимни шакллантиришга эришиш зарур. Ижтимоий - гуманитар фанларни ўқитиш хоналари замонавий ахборот технология воситалар билан жиҳозланиши, ана шу техник воситалар орқали тарих фанидан тайёрланган электрон матнлар билан дарслар ўтишни яхшилаш ўқувчиларнинг фанга бўлган қизиқишини янада жонлантиради.

Ижтимоий - гуманитар фанларнинг мазмуни ва унинг тизими биринчи навбатда ўқувчилар билиб олишлари керак бўлган мазкур фанларга хос бўлган маълум илмий билимларни, мактаб ижтимоий - гуманитар фанлари курсларининг асосий мазмуни, воқеаларнинг ўзаро алоқадорлиги ва қонуниятлари, аниқ, маълумотлар, тасаввур ва тушунчалар тизимидан иборат бўлмоғи лозим. Табиийки, бу талаблар умумтаълим мактабларида ўрганиладиган ижтимоий - гуманитар фанлар ўқув дастурларида, дарсликларида, ўқув-методик қўлланмаларида ўзининг тўла ифодасини топган бўлмоғи керак. Шу боис ижтимоий - гуманитар фанлар бўйича яратилган дарсликлар ушбу фанларнинг бугунги кун талабларига мос келмоғи керак. Шулардан келиб чиқиб, ижтимоий - гуманитар фанлар ўқитувчилари ҳам ўзларининг кундалик педагогик фаолиятларида ўрганилаётган мавзу мазмунини тушунтириши, ўқувчилар билимини маълум хулосаларга келтиришда энг асосийси ўрганилаётган материални давр талаби даражасида баён этиш, ҳамда ўқувчиларда миллий истиқлол ғоясини ва мафкурасини фаол шакллантиришда самарали методларни қўллаш билан амалга ошироғи лозим. Лекин, материалларни танлаш масалалари, унинг ҳажми ва қисмлари, мактаб ижтимоий - гуманитар фанлар курсларининг структурасини белгилаш, фактларни баён этиш усуллари, бу тушунчаларни дарснинг қандай ўрни, муддатида қўллаш масалалари ва унинг йўллари фақат ижтимоий - гуманитар фанларни ўқитиш методикаси воситасидагина амалга оширилади. Ижтимоий - гуманитар фанларни мактаб курсида марказлашган ҳолда ёки узлуксиз ҳолда ўрганиш кераклиги, материалларни қайси синфда қандай ўрганиш методологияси яратилган.

Ижтимоий - гуманитар фанларни ўқитишнинг методологик асосларини педагогик фанлар бўлганлиги боис билиш назарияси ташкил этади.

Ижтимоий - гуманитар фанларни ўқитиш методикалари ушбу фанлар ўқитувчиларининг амалий тажрибаларига суянади, ўқитувчилар олдида ушбу

фанларни ўқитишнинг илғор тажрибаларини умумлаштиради ва келажакда дарсларида ўқув-тарбия ишларини янада такомиллаштириш, ўқувчиларда миллий ғоя ва мафқурани шакллантириш ва такомиллаштиришда, уларда ўзлигини англаш ва фуқаролик ҳис-туйғуларини камол топтиришда яратувчилик ролини ўйнайди.

Уч минг йиллик давлатчилик тарихи бой маданият ва бебаҳо маънавиятига эга, инсоният тамадуни тараққиётга улкан ҳисса қўшган буюк алломаларни вояга етказган ўзбек халқи ҳаётида истиқлол туб маънавий янгилашни жабҳасини бошлаб берди. Ўзбекистон Республикасининг юринчи Президенти И. Каримов раҳнамолигида ижтимоий - гуманитар ҳаётнинг барча соҳаларида амалга оширилаётган кенг қамровли ислохотлар боис Ўзбекистон XXI асрга замонавий тараққиёт йўли билан кириб келди.

Мустақиллик шарофати билан мамлакатимизда ўтмиш воқелиги, ижтимоий - гуманитар фанларга бўлган муносабат давлат сиёсати даражасига кўтарилди. Мустабид тузум даврида сохталаштирилган ўтмиш воқелиги хусусида тарихий адолат қарор топди, ижтимоий - гуманитар фанларни илмий ва холисона ўрганиш имконияти юзага келди. Таълим тизимига илк бора Ватан тарихи фани киритилди, миллатимиз қаҳрамонлари, олиму-уламо, саркарда, эл-юрт учун ҳаёти камарбаста бўлган буюк зотларнинг пок номлари ўтмиш зарварақаларидаги фахрли ўринларига қайтарилди. «Ўзбекистоннинг янги тарихи маркази», «Ўзбекистон ФА Тарих институти фаолиятини такомиллаштириш тўғрисида»ги Қарорлар, Республикаимизнинг биринчи Президенти И. Каримовнинг 1998 йил июнь ойидаги бир гуруҳ тарихчилар билан учрашуви, «Тарихий хотирасиз келажак йўқ», «Юксак маънавият – енгилмас куч», «Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида» каби асарлари Ўзбекистон тарихини замонавий тарзда ўрганишнинг назарий-концептуал асосини шакллантиришга тurtки бўлиб хизмат қилди.

Тарихий фактларга мурожаат қиладиган бўлсак, Россияда тарихдан дастлабки, оригинал ўқув қўлланмаси XVII асрнинг 70-йилларида яратилган бўлиб, «Синописис» (лотинча *sinopsis* – тўплам, турли муаллифларнинг мақолаларининг тўпламининг умумий шахси), яъни тарихий воқеаларни шарҳлаш деб аталганлигини гувоҳи бўламиз. Бу ўқув қўлланмасида Россия ва Украина халқлари тарихи қисқача баён этилган бўлиб, 30 маротабадан ортиқ қайта нашр этилганлигини кўриш мумкин.

«Синописис»ни тузган муаллифлар ўз ўқув қўлланмаларида жадвал тузиб, асосий мақсад ўша даврда рус князлари ва украин герцогларининг исм-шарифлари, яшаган даврларини ифода этадиган саналарни алоҳида қайд этишга ҳаракат қилганликларидир.

XVIII асрда Россияда ташкил этилган ўрта ўқув ташкилотларида тарих фанини ўқитиш жорий этилган бўлиб, умумий тарих ва рус тарихининг мустақил курслари ҳам ўқитила бошланган эди. Рус тарихидан яратилган ана шундай дарсликлардан бирининг муаллифи М.В.Ломоносов эди.

1760 йилда М.В.Ломоносов томонидан «Россиянинг қисқача

йилномаси»¹ нашр этилиб, бу китоб дарслик сифатида XVIII асрнинг охирига қадар кенг фойдаланилди. Фақатгина 1799 йилга келиб М.В.Ломоносовнинг бу дарслиги оммавий билим юртлари учун чиқарилган «Россиянинг қисқа тарихи»² номи билан яратилган дарслик билан алмашилди.

XVIII асрга келганда Россия тарихининг алоҳида фан сифатида шаклланишида биринчи рус инқилоби республикачиси А.Н.Радищевнинг роли катта бўлди.

Россияда чоризмнинг феодал крепостнойлик тузуми инқирозга юз тутган бир вақтда чор ҳукумати мактабларнинг ҳамма турлари ва йўналишларида мактаб, билим юртлари, гимназия ва университетларда крепостной – монархик дунёқарашларни кенг тарғиб этадиган сиёсатни ҳар томонлама кучайтирди.

1828 йилда «университетлар қарамоғидаги гимназиялар ва билим юртлари учун устав» чоп этилган бўлиб, унда очиқ-ойдин «халқ таълими ишларини четдан таъсир этадиган салбий ҳолатлардан ҳимоя қилиш керак»лиги алоҳида қайд этиб ўтилган эди.

Мазкур уставда талабалар диққат эътиборларини ўша даврнинг муҳим сиёсий муаммоларидан четга жалб этиш ва бутун жаҳонга кенг тарқалиб бораётган француз буржуа инқилоби ғояларидан мутлоқ узоқлаштириш мақсадида рус гимназияларидан реакцион типдаги герман ва австрия мактабларида кенг қўлланилаётган классицизм³ ва «неогуманизм»⁴ ғояларни кенг тарғиб этишга алоҳида эътибор берилган эди. Бу тизим асосида умум ўрта таълимнинг умумий ўрта соатларининг 41%ини ташкил этадиган қадимги классик тиллар ва юнон, рим тарихини ўрганишга ажратилган эди.

Ўқувчиларни мафкуравий жиҳатдан тарбиялашда халқ маорифи вазири, граф С.С.Уваров томонидан ишлаб чиқилган тамойил – асосан таълим-тарбия жараёнига христианлик ахлоқини фаол шакллантириш, подшога садоқат, мамлакатни ҳокими – мутлоқлик (монархия) усулида бошқаришни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, инқилобий ғояларга ва айниқса, уларнинг тарғиботчиларига қарши фаол кураш олиб бориш алоҳида уқтирилган эди. Мана шундай «ҳақиқий русча ҳимоянинг асосини ташкил этадиган фан, жаноб вазир С.С.Уваровнинг фикрича тарих таълимига юклатилган эди».

Чоризмнинг реакцион сиёсати шунга олиб келдики, тарих таълими тарихий ҳақиқатдан ва тарих фанида қўлга киритилган илғор тафаккур ва тамойиллардан анча орқада қолиб кетди.

Мактаб дарсликларидан мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий тараққиётига тегишли масалалар, тарихий тараққиёт қонунларини олиб бориш, уларнинг жамият тараққиётида тутган ўринлари, бир сўз билан айтганда ўқувчиларни Россияда мавжуд бўлган феодал-крепостной тузум

¹ Ломоносов М.В. Краткий Российский летописец. СПб 1870.

² Краткая Российская история. СПб. 1800.

³ Классицизм – лотинча – classicus – биринчи даражали.

⁴ «Неогерманизм» - нео – лотинча «neos» янги. Янги гуманизм. Россияда XVIII асрда дворянлар муҳитида энг олий маданият деб тан олинган Қадимги юнон ва Рим маданиятига нисбатан бўлган хайрихоҳликка айтилади.

эртами-кечми, ўз ўрнини янги илғорроқ давлат бошқарувига бўшатиб бериш имкониятлари билан таништиришдан мутлоқ йироқда эди. Шу жоиз рус революцион-демократ ёзувчиси Н.А.Добролюбов Россиядаги ўша даврдаги тарихга бўлган бундай муносабат «Даврга, воқеалар ва тарихий шахсларга тўла, аниқ характеристика бериш учун зарур бўлган вақтни ўқитувчи айрим нарсаларни ўқувчиларга ёдлатиш билан вақтини йўқотади»¹ деб ёзган эди.

Рус демократларидан В.Г.Белинский ва А.И.Герцин фаолиятларида ҳам Россия тарихида жамиятни ҳаракатга келтирувчи куч самодержавия ёки черков бўлмасдан, балки, меҳнаткашлар оммасининг ҳаракатлари – фаолиятлари эканликларига кўп маротаба атрофлича баён этиб берган эдилар. Шунинг учун ҳам, деган эдилар улар – мактабда тарих ўқитишда ўқувчиларга биринчи галда рус халқининг энг иқтидорли намоёндаларини кўрсатиб, уларга халқ оммасининг меҳнатда ва ижодий фаолиятларида кўрсатган фидойиликлари ва айниқса, меҳнат фаолиятларидаги яратувчилик имкониятлари, чет эл босқинчиларига қарши олиб борган қахрамонона курашлари билан атрофлича таништириш ёшларни ватанпарварлик йўлида тарбиялашга алоҳида ёндашиш лозимлигини атрофлича тушунтириб ўтдилар.

В.Г.Белинский рус халқи ва бошқа халқлар тарихини тўғри баён этишда ўз даврини тўғри тушунишини ғоявий асоси ва халқни жамият тараққиёти йўлида курашиш руҳида тарбиялашнинг асоси деб баҳолади. У, «бизнинг асримиз – асосан тарихий аср. Тарих эндиликда ҳар қандай ҳаётий билимнинг ягона шарти ва умумий асослари бўлиб қолди. Тарихсиз на санъат ва на фалсафани англаш мумкин бўлиб қолди. Бизнинг давримизда тарихий мушоҳада ҳар қандай билим, ҳар қандай ҳақиқатнинг асосидир»² деб ёзган эди.

Биз, В.Г.Белинскийнинг тарих фани хусусидаги илмий меросига синчиклаб қарар эканмиз, унинг тарих фани назарияси билан барча XIX асрнинг 40-йиллари шароитида тарих фанини ўқитиш самарадорлигини ошириш методикаси хусусида ҳам бир қатор қимматбаҳо илмий-методик фикрларни баён этганлигининг гувоҳи ҳам бўламиз. Масалан, В.Г.Белинский аниқ тарихий воқеаларни баён этишда албатта «керакли тарихий воқеани умумлаштириш ва ундан аниқ хулоса чиқариш лозимлигини», тарихий фактларни баён этишда маълум «фикр, қараш, муносабат, тушунчаларни, асосан эътиқодни шакллантиришга, маълум фалсафий «ишонч» ва «ғоя»ни шакллантириш тарихчининг диққат марказида бўлмоғи керак дейди».

В.Г.Белинский ўқитувчиларни тарих сабоғи билан тўла қуроллантириб ёшларни феодал-крепостной тузумга қарши курашга, ўз ватанини севадиган, унинг буюк келажагига ишонадиган фаол онгли ёшларни тарбиялаш лозимлигини алоҳида қайд этади. В.Г.Белинскийнинг «Ватанни севмоқ - демак унда инсониятнинг энг юксак олий жаноб орзу истакларининг ижобат бўлганлигини кўрмоқ ва бунинг учун фаол курашмоқ демакдир», деган фикри ҳар бир халқ ва жамият учун фойдадир.

¹ Н.А.Добролюбов. Избранные педагогические высказывания. Учпедгиз. 1939, 167-бет.

² В.Г.Белинский. Избранные философские сочинения. М., 1941, 267-бет.

Россияда крепостной тузумнинг тепадан туриб бекор қилиниши мамлакатда ўзига хос революцион ўзгаришларнинг куч ишлатмасдан туриб, тинч йўл билан амалга оширилиши мамлакатда тарихий-сиёсий тафаккурни янги босқичга кўтарилишида янги даврни бошлаб берди. Худди мана шу даврда С.М.Соловьёв томонидан 29 томдан иборат «Россия тарихи», шунингдек, ўрта мактаблар ва гимназиялар учун ҳам тарих фанидан дарсликлар яратилди. С.М.Соловьёвнинг Россия тарихини яратишдаги ижоди Россия тараққиётининг «чегараланганлик» назариясини «кашф» этганлиги боис ўша даврнинг ўзидаёқ Н.Г.Чернышевский ва Н.А.Добролюбовлар томонидан кескин танқид қилинган эди.

XIX асрнинг 60-йиллари оралиғида Россияда бошланган сиёсий реакция мактаб ва гимназияларда тарих ўқитишда ҳам ўзининг яққол ифодасини топди. Реакция идеологияларининг ашаддий вакилларидан бири, халқ таълими вазири М.И.Кратков тарих ўқитишнинг ёш авлод онгини уйғотишга таъсирини янада очикроқ пайқаб, «тарих-ниҳоятда зарарли ўқув фани» деб айтади.

Тарих фанини мактаб, гимназия ва олий ўқув юртлари ўқув режаларидан батамом олиб ташлашнинг имкони йўқлиги боис, уни ўқишга ажратилган соатлар кескин қисқартирилди. Эндиликда XIX асрнинг 60 йиллари даври тарихини ўрганиш умуман ўқув дастурларидан олиб ташланиб, вазирликнинг кўрсатмаси билан «монархларнинг, (яъни ҳокими мутлоқ соҳибларининг) донолиги» ва «исёнкорлар ҳаракатини жамият учун зарарлигини фош этиш»га хизмат қилишга мўлжалланган. Д.М.Иловайскийнинг тарих дарслигидан фойдаланишга кўрсатма берилди.

Россия мактабларида тарих фани юқорида қайд этилган ҳолатда ўқитилган бўлса, унинг том маъносидаги мустамлакаси бўлмиш Туркистон ўлкаси мактабларида тарих ўқитиш қандай аҳволда эди? Бу масала бўйича айрим архив ҳужжатларига мурожаат қиламиз.

Архив ҳужжатларининг кўрсатишича 1878 йил Верный шаҳрида Еттисув вилояти бошланғич мактаб ўқитувчиларининг съезди бўлиб ўтади. Кауфманнинг кўрсатмаси билан Туркистон ўлка ўқув бошқармасининг амалдорлари «Ўқитувчилар съезди раисининг номига қўлланма» тайёрладилар. Бу қўлланмада қуйидагиларни ўқиймиз: «умуман мактаб ўқитувчиларига съездда шуни уқтириш керакки, Ватан тарихини ўрганиш жараёнида, рус давлати мактабларининг вазифаси қандайдир шахси ноаниқ «инсонга» таълим бериш ва уни ривожлантиришдан иборат бўлиб қолмасдан, рус давлатига ҳақиқий садоқатли инсонга таълим бериш ва уни ривожлантиришдан, черков ва Ватанига содиқ, бир сўз билан айтганда ўз ватанини севадиган, унинг қонунларини ҳурмат қиладиган, ўзининг ва ўз мол-мулкини она ери фойдасига қурбон қиладиган ёшларга таълим бериш ва ривожлантиришдан иборат бўлмоғи керак»¹.

Ўлка ҳокимининг ушбу директивасини айрим инспекторлар ва мактаб директорлари катта маҳоратлар билан турмушга татбиқ этишга жон-

¹ ЦАУ Узбекский ССР, фонд 47, д. 166.

жаҳдлари билан киришдилар. Фарғона вилояти билим юртлари инспектори ўзининг йиллик ҳисоботида ёзишича «ўқитувчилар ўзларининг педагогик фаолиятларида болаларда «тахтга ва Ватанга садоқат, уларда диний-ахлоқий бурч, ақл-идрокларини онгли фаолият ва меҳнатга сафарбар этишга қаратилгандир».

Туркистон ўлкаси билим юртларининг Бош нозири Туркистон ўлкаси ўқитувчилари ва мактаб раҳбарларига йўллаган навбатдаги қўлланмасида куйидагиларни ёзган эди: «Она Ватанимизга нисбатан садоқат, ҳистуйғуларини, содиқ фуқаролик мажбуриятларини мустаҳкамлаш мақсадида рус ва рус бўлмаган маҳаллий ўқувчиларни ҳам тарих курсини ўқитиш жараёнида ҳар бир имконият яратилиши билан Туркистон ўлкасини бошқараётган, унинг ҳокими мутлоғи бўлган император жанобларининг исмлари, унвонларини, тахт вориси бўлмиш шаҳзоданинг исми, шарифлари, уларнинг оналарини исми шарифларини ёддан билишга алоҳида эътибор бериш керак»² лиги алоҳида ўқитиб ўтилган.

1890 йилда Туркистон ўлкасидаги эркақлар гимназиясида 1871 йилда тасдиқланган классик гимназия ўқув режаси асосида машғулоти олиб борилар эди. Фақат 1890 йилга келганда подшоҳ томонидан янги ўқув режаси тасдиқланган эди. 1890 йилдан эътиборан жамоатчиликнинг тазйиқи асосида реакцион кайфиятда бўлган Чор Россиясининг халқ таълими вазири Делянов бир мунча ён беришларга мажбур бўлди. Лотин тилига ажратилган соатлар 7 соатга, юнон тили 3 соатга қисқартирилиб, янги тилларни ўрганишга 19 соат ажратилди. Тарихга эса 1 соат, географияга 2 соат вақт ажратилди¹.

Айрим демократик кайфиятда бўлган педагоглар тарих фанидан талабаларга минимум объектив билимларни бериш лозимлигини алоҳида қайд этиб ўтдилар. Масалан, Туркистон мактабларининг гимназиясининг директори Н.П.Остроумов ўқувчилар тарихни оз бўлсада ўргансалар–у, лекин ҳар томонлама асосланган бўлсин, деб ёзган эди.

XIX асрнинг 90-йилларида Туркистонда фаолият кўрсатиб келаётган айрим мактаблар фаолиятларида тарих ўқитишни ўша давр ўқув дастурлари асосида бир мунча такомиллаштирилиб бораётганликлари, тарихий материалларни бир хил такрорлашдан мустасно бўлиб, уларнинг мазмунларига қараб гуруҳларга бўлиш – диний, маърифий, бошқарув маълумотлари ва бошқаларга бўлиниши ва ривожлантириб боришдаги таълим элементларини шакллантириш усулларини қўллай бошлаганликларини учратиш мумкин эди. Айрим ўқитувчилар билимнинг таълимий доирасини кенгайтириб бериш йўлида ҳам ижодий фаолият кўрсата бошладилар. Лекин бундай ташаббускор педагоглар ниҳоятда озчиликни ташкил этар, уларнинг янги педагогик-методик қарашлари кўпинча реакцион чор ҳокимияти томонидан, уларнинг таклиф-мулоҳазалари мустамлакачилик базасига фидойиларча хизмат кўрсатишдан йироқ бўлганлигимиз сабабли эътиборга олинмас эди. Шунга қарамасдан жамият тараққиёти билан ҳамоҳанг бўлган

² ЦАУ Узбекский ССР, фонд 47, дело 838. Опись управления учебными заведениями Туркестанского края. 1890 г.

¹ «Сборник постановлений по Министерству народного просвещения», том XV, с. 2045.

тарих таълими ва унинг қўллаш методикасида ҳам айрим ташаббуслар содир бўлиб турди. Масалан, 1887 йилда В.П.Наливкин Туркистондаги дастлабки рус-тузем мактабларида тарих ўқитишда Россия шаҳарлари билим юртларида қўлланиладиган Аристовнинг «Россия тарихидан ҳикоялар» ва Блиновнинг тарихдан ўқиш китоби сифатида чоп этилган «Пчелка» («Асаларича») китоби ҳамда бошқа китоблардан ҳам фойдаланган.

1885 йилда В.П.Наливкин Янги Марғилонда Фарғона вилояти бошқармасининг босмахонасида 73 саҳифадан иборат бўлган «Россиянинг қисқача тарихи»ни ўзбек тилида «Жаҳонгир-тўра Намангоний» лақаби остида нашр этди. Китобда Россия тарихининг энг қадимги даврдан бошлаб, токи Александр III нинг подшолик даври қисқача кўчирма сифатида баён этилган бўлиб маҳаллий аҳоли учун тушунарли бўлишига алоҳида эътибор берилган эди. Кўп тушунчалар мусулмонлик услубида таққослаштириш (масалан – русча «Царь» иборасини ўзбекча «хон», «амир», «бек» ва ҳоказо), шарҳлаш йўли билан тузилган эди.

Ушбу китобча мустамлака ўлканинг ўқув раҳбарлари рус-тузем мактабларининг «тузем» - яъни луғавий маъноси «чет эллик» - маҳаллий халқ болалари таълим оладиган синфлар учун тавсия этган эдилар. «Туркестанский ведомость»нинг 1885 йил 15-сонида бу китобчанинг маҳаллий халқ болаларини рус тарихи билан қисқача таништиришдаги ўрнига ижобий баҳо берилган эди.

Шундай қилиб Россиядаги сиёсий реакция империяда тарихий тафаккурнинг ривожланишини батамом тўхтата олмади. Худди мана шу йилларда таниқли тарихчи олим М.М.Стасюлевич тарих ўқитишда ҳукмрон бўлиб турган «формал метод»дан воз кечгани ҳамда «реал метод»ларга асосланиб яратилган тарих дарсликлари асосида ўқитилиши ва бу жараёнда ўқувчилар ўқитувчиси раҳбарлиги остида тарихий ҳужжатлар устида ишлаш ва улардан кенг фойдаланишга эришиш методлари хусусида ўзининг қатор илмий-методик таклифларини баён этди.

XIX асрнинг охири XX аср бошларида жамият тараққиётига демократик муносабатда бўлган олимлардан М.Н. Покровский, Н.А.Рожков, М.М.Ковалевский ва мустақил социологик деб юритиладиган йўналиш вакилларида бири Роберт Юрьевич Випперлар тарих фанини ўқитиш методикаси ва мазмунини умуман қайта кўриб чиқиб, таълим-тарбия тизимига жорий этиш ғоясини кўтариб чиқдилар. Буларни тарихни ўрганишга нисбатан қарашлари, ғоялари талабалар томонидан тарихий фактни фақатгина билимларни ўзлаштириш орқали олишдангина иборат бўлиб қолмасдан, балки амалда талабаларнинг тарихдан олган билимлари уларнинг шахсий ҳаётларида амалий аҳамият касб этиши лозимлигини атрофлича кўрсатиб беришдан иборат эди. Улар жумладан мактаб тарих курсларида иқтисодий масалалардан кўпроқ билим беришни, иқтисодиётнинг жамият тараққиётидаги ўрни ва ролини атрофлича очиқ беришга, шунингдек, талабаларни турли тарихий манбалар устида мустақил ишлашларини ташкил этиш йўли билан уларда таҳлилий тафаккур қобилиятларини ривожлантиришга қаратилган эди.

Россиядаги 1917 йил октябрь инқилоби натижасида ўрнатилган шўролар ҳокимияти ҳам тарих фани ва уни ўқитишга бефарқ қарамади. Шўролар ҳокимиятининг дастлабки йилларида тарих ўқитиш методикасининг қурилиши ва ривожлантирилиши бирмунча оғир кечди. Биринчи жаҳон уруши, фуқаролар уруши натижасида иқтисоди бир мунча оғир аҳволда қолган бир шароитда ёш шўролар даврларида тарих ўқитиш бўйича ўша давр талабига жавоб берадиган ўқув дастурлари ва дарсликларини яратиш учун маблағ деярли йўқ эди. Бироқ, ҳар қандай қийинчиликларга қарамасдан фуқаролар уруши йилларида ҳам тарих фани ва уни ўқитиш методларини такомиллаштириш бўйича маълум амалий ишлар қилинди. Илғор тарихчи олимлар ва ўқитувчилар томонидан ишлаб чиқилган тахминий ўқув режалари ва методик тавсиялар ишлаб чиқилди. Р.Ю.Виппер ва М.Н.Коваленколарнинг Россия тарихидан яратган дарсликлари қайтадан нашр этилди.

Шўролар ҳукуматининг дастлабки йилларида тарих ва умуман ижтимоий, гуманитар фанларни ўқитишдан кўзланган асосий мақсад ёш авлодда даҳрийликка асосланган, рус халқидан бошқа халқларнинг тарих ўрганиш жараёнида ўзлигини миллий жиҳатдан англашдан умуман узоқ қутишга асосланган «интернационализм» ғояси асосида тарбиялашга асосланган эди. Шу боис токи XX асрнинг 20-йиллари охиригача РСФСР сафига кирган қарам мамлакатларнинг тарихи на умумтаълим мактаблари ва на олий ўқув юртларида асосий ўқув фани сифатида ўқитилган. Шу боис бу даврда тарих ўқитиш методикасига у махсус фан сифатида таҳлил этиш кун тартибига киритилган эмас эди.

Шўролар ҳукуматининг 1932 йил 25 августда «бошланғич ва ўрта мактаблардаги ўқув дастурлари ва режими ҳақида» чиқарган қарори умуман тарих ўқитишни такомиллаштиришда янги, айтиш мумкинки, ўша давр талабининг заруратларидан келиб чиққан тарихий ҳужжат бўлди, десак хато бўлмайди. Мазкур қарорда мактабда ўрганиладиган ижтимоий фанлар дастурига тарихий нуқтаи назардан қарашни янада такомиллаштириш, тарих, ижтимоийёт фанларида ўтказиладиган машғулотларда маҳаллий материаллардан кенг фойдаланиш зарурлигини эътиборга олиш, шу билан бирга ўқувчиларга тушунарли тарихий материалларни пухта танлаш, ижтимоийёт фанларининг асосий бўлим ва мавзуларини зарур асосли материаллар билан, тарихий экскурсия ва таққослаш материаллари билан таъминлаш; - ижтимоийёт ва тарих фанларидан тузилган дастурларда СССР халқларининг миллий маданиятига, уларнинг адабиётига, санъатига, тарихий тараққиётига оид энг муҳим билимларни, шунингдек, СССРга кирадиган ўлкаларни ўрганиш жараёнида аниқланган тарихий билимларга доир элементлар, яъни ҳар бир ўлканинг табиий хусусияти, саноати, тарихий ёдгорликлари, қишлоқ хўжалиги ижтимоий-иқтисодий тараққиёти, маданияти ва ҳокозоларни киритиш зарур»¹лиги алоҳида кўрсатилган эди.

Мазкур қарорнинг ижроси шўролар ҳукумати Халқ Комиссарлари

¹ Народное образование в СССР. Сборник документов. 1917-1973 гг. Москва, «Просвещение», 1974, 161-162 бетлар.

Кенгашининг 1934 йил 15 майида эълон қилинган «СССР мактабларида фуқаролар тарихини ўқитиш тўғрисида»ги махсус қарори асосида ўрганилиб чиққандан кейин маълум бўлишича, таълим тизимида тарих фанини ўқитилиши мамлакат миқёсида кўп ҳолларда «схематик усул ва умумий обзор усули»да ўқитилиб келаётганлиги каттиқ танқид этилган эди.

СССР Халқ Комиссарлари Кенгашининг 1934 йил 25 августда «СССР мактабларида фуқаролар тарихини ўқитиш тўғрисида»ги қарори аслида ҳукуматнинг 1932 йил 25 август қарорини зудлик билан турмушга татбиқ этиш йўлидаги қарор бўлиб, унинг пайдо бўлишига халқаро майдонда содир бўлаётган ижтимоий-сиёсий воқеалар ҳам туртки бўлган эди. Германия ва Италияда фашистлар диктатурасининг ўрнатилиши шўролар фаолиятида ҳам мактаб сиёсатида давлат аҳамиятига молик сиёсат сифатида муносабатда бўлишини тақозо этмоқда эди.

Мазкур қарорга асосан СССР мактабларида фуқаролар тарихини ўқитишнинг методик тизимлари асоси яратилган эди. Қарорга асосан СССР мактабларида Ватан тарихи билан бир қаторда жаҳон халқлари тарихи ҳам ўқитиладиган бўлди. Бу тарихий ҳужжат мамлакатда тарих таълимининг тизимлаштиришни аниқ белгилаб бериш билан бирга тарих ўқитиш методикасини ҳам илмий-педагогик фан сифатида шаклланиши ва ривожига катта тарихий даврни бошлаб берди. Эндиликда умумтаълим мактабларининг 4-синфларида СССР тарихидан айрим ҳикоялар ўқитила бошланди. 1937 йилга келганда 7-синфларда ўқувчиларга шўролар давлат тузуми, фуқароларнинг ҳуқуқ ва бурчларини ўргатишга қаратилган «СССР Конституцияси» ҳам махсус курс сифатида ўқитиладиган бўлди.

1940 йилга келганда умумтаълим мактабларининг 5-6 синфлари учун А.В.Мишулин таҳрири остидаги Қадимги дунё тарихи дарслиги, 6-7 синфлар учун Е.А.Касминский таҳрири остидаги Ўрта асрлар тарихи дарслиги, 8-синфлар учун А.В.Ефимов томонидан ёзилган янги тарихнинг 1-даври ва 8-10 синфлар учун А.М.Панкратова таҳрири остида тайёрланган СССР тарихи дарслиги чоп этилди.

1945 йилга келиб, Б.М.Хвастов таҳрири остида янги тарихнинг 2-даври дарслиги ҳам нашр этилди. Шундай қилиб, умумтаълим мактаблари тарихнинг ҳамма йўналишлари бўйича замонавий дарсликларга эга бўлди. Бу дарсликлар асосли тарихий материалларга бойлиги, тарихий хариталар ва дидактик материалларнинг бойлиги билан алоҳида ажралиб турар эди. Шундай қилиб, мактаб тарих курси дарсликларининг яратилиши уни ўқитиш методикасини ташкиллаштириш учун ҳам катта имкониятлар яратиб берди.

Иккинчи жаҳон уруши йилларида давр талабидан келиб чиққан ҳолда, ўқувчиларни ҳарбий ватанпарварлик руҳида тарбиялаш мақсадида тарих фанини ўқитишни бирмунча ўзгартириш талаб этилар эди. Шу боис иккинчи жаҳон урушининг бошланиши билан собиқ СССРнинг уруш қамраб олган кўп ҳудудларидаги саноат корхоналари, илмий-тадқиқот марказларини Ўрта Осиё ва Қозоғистонга кўчирилганлиги даврида Москвада фаолият юритган СССР ФА Тарих институтининг бир қатор таниқли олимлари ҳам ўз илмий тадқиқот ишларини Тошкент шаҳрида давом эттиришларига тўғри келган

эди. Улар уруш йилларида Тошкентда Ўзбекистоннинг умумтаълим мактаблари учун «Улуғ Ватан уруши йилларида Ўзбекистон тарихини ўрганиш» деб номланган ўқув қўлланмасининг қўлёзмасини яратдилар.

Ижтимоий ҳаёт ижтимоий онгни белгилаш оддий ҳақиқатдир. Шундай экан, иккинчи жаҳон уруши йилларида СССРнинг даҳшатли уруш марказида бўлиши тарих ўқитиш жараёнида ёш авлодни ҳарбий ватанпарварлик тарбиясини юқори савияда олиб боришни тақозо этар эди. Шу боис тарих ўқитувчилари ўзларининг педагогик фаолиятларида ўқувчиларни ҳарбий ватанпарварлик руҳида тарбиялашнинг энг самарали йўлларини қўллашни, ўқувчиларда она Ватанга садоқатлик руҳида тарбиялашнинг турли метод ва воситаларини қўллашда катта амалий ишлар олиб бордилар. Бу вазифаларни бажаришда тарих фани ўқитувчилари адабиёт, тасвирий санъат асарлари, кино ва театр санъати асарларидан ҳам кенг фойдаландилар. Уруш шароитини ҳисобга олган ҳолда ёшлар тарбиясига комплекс ёндошиш ўқувчилар фаолликларини ошириб боришда ҳам катта ижобий таъсир ўтказди. Тарих фани ўқитувчисининг тарбиявий ишларида ўқувчилар томонидан маҳаллий жангчиларнинг фронтдан йўллаган хатлари, газета материаллари ўқувчилар томонидан ҳарбий ватанпарварлик мавзусида ташкил этилган кечалар, уруш қатнашчилари билан ўтказилган тадбирлар ҳам катта тарбиявий роль ўйнайди.

СССРда умумий саккиз йиллик таълимга ўтиш муносабати билан шўролар ҳукумати 1959 йил 8 октябрида “Мактабда тарих ўқитишнинг баъзи ўзгаришлари тўғрисида” Қарор қабул қилди. Қарорда кўрсатилишича, IV синфларда “СССР тарихидан эпизодик ҳикоялар” ўрганилиши, V-VI синфларда “Қадимги дунё ва ўрта асрлар тарихи элементар курси”, VII-VIII-синфларда эса СССР тарихининг совет давлатчилиги ва ижтимоий меъёрининг энг муҳим соҳаларини қамраб олган элементар курси, шунингдек чет мамлакатлар янги ва энг янги тарихидан киритилган энг муҳим масалалар элементар курси ўқитилиши зарурлиги кўрсатилган эди.

IX-XI синфларда эса СССР тарихи, чет мамлакатлар янги ва энг янги тарихининг систематик курсларини ўқитилиши кўрсатилган эди.

Мактаб тарих курсларининг қурилиши тарих ўқитиш методикасини маълум даражада концентрациялашувига олиб келди. Бу ҳол тарихий фактларни танлаш, тарихий тушунчаларни тўла ифода аниқ дифференциялашувида, шунингдек тарих ўқитишда эпизодик ҳикоялар ва СССР тарихи систематик курсларини ўқитишда ўқувчиларга тарихий таълим изчиллиги хусусидаги билиш тафаккурларини шакллантиришда қатор қийинчиликларни келтириб чиқаради. Шундай қилиб, тарих ўқитишда жорий қилинган бундай тизим тарих ўқитишни ташкил этишда ўқитувчилар олдида қатор мураккаб методик муаммоларни келтириб чиқаради. Умумтаълим мактабларида тарих ўқитишдаги мана шундай камчиликлар шўролар ҳукуматининг 1965 йил 14 майида “Мактабларда тарих ўқитишдаги ўзгаришлар тартиби тўғрисида” яна бир Қонунни яратилишига туртки бўлди.

Эндиликда VII-X синфларда ўрганиладиган СССР тарихининг элементар ва тизимли курслари ўрнига ягона тиўимли курс ўқитиладиган

бўлса, VIII-X синфларда янги ва энг янги тарих курслари ўқитиладиган бўлди.

Мазкур қонун талаблари асосида мактаб тарих дарсларининг вазифалари ва функциялари ҳам бирмунча аниқланди. Илгари тарих ўқитишнинг вазифаси ўқувчилар хотирасида дарс жараёнида ўрганилган материалларни мустаҳкамлаш билан чегараланиб келган бўлса, 60-йиллардан умумтаълим мактаблари учун чиқариладиган тарих дарсликларининг вазифаси бирмунча такомиллашиб бориб, ўқитувчи учун дарслик ўқувчиларни дарс жараёни ва уй вазифаларини бажариш жараёнида уларга зарур қўлланма функциясини ҳам бажарадиган бўлди. Кейинги дарсликларда муаллифлар томонидан киритилган матнлар билан бирга, турли тарихий ва замонавий ҳужжатлар, расмлар, жадваллар, чизмалар, турли-туман маълумотномалардан иборат бўлган дидактик материаллар кенг ўрин олган эди. Тарих дарсликларида катта параграфларга, айрим ҳолларда расмларга муаммоли сўроқ ва вазифаларни қўйилиши ўқувчилар хотирасида тарихий материалларни чуқур ва атрофлича тафаккур этиш, уларни бир тизимга солиш ўқитувчилар томонидан ўқувчиларнинг ўқув фаолиятларига раҳбарлик қилиш жараёнини такомиллашувига ёрдам берди. Шундай қилиб, тарих дарсликлари ўқувчиларга тегишли таълим бериш ва улар хотираларида тарихий билимларни мустаҳкамлабгина қолмасдан, уларнинг билимларини ривожлантириш, турли тарихий манбалар устида мустақил ишлаш, ўқув фаолиятларида ўз билимларидан жадал равишда фойдаланиб, олаётган билимларини узлуксиз ривожлантириб бориш усулини шаклланиб боришида ҳам катта рол ўйнайди.

Тарих дарсларида ривожлантириб бориладиган таълимнинг назарий ғояси биринчи маротаба тажрибали тарихчи-методист олимлар Ф.П.Коровкиннинг ва Г.М.Донскойларнинг “Ўрта асрлар тарихи” дарсликларида ўзининг тўла ифодасини топган.

Шундай қилиб, тарих ўқитиш методикаси тарихида дунёда биринчи маротаба “дарснинг таълимий мақсади”, “дарснинг тарбиявий мақсади” талабларини такомиллаштириб бориб, “дарсда ривожлантирилиб бориладиган таълим” тамойили жорий этилди. Шунинг учун муаллифларнинг ўша давр тарих дарсликлари олдига қўйилган илмий-методик ва дидактик талабларни меёрида ёритганликлари 1973 йилда давлат мукофотини олишларига сабаб бўлди.

60-йилларида умумтаълим мактабларида СССР тарихи ўқув дастурининг йирик тарихий даврларини ўрганиш мавзуларида “Бизнинг ўлка” деб номланган маълум ўқув соатлари ўтказилган. Мавзунинг киритилиши ўқитувчи ва ўқувчиларга дарс жараёнида маҳаллий материаллардан фойдаланишни фаоллаштириш ва уларни дарс жараёнида қўллаш методикасининг шаклланиши ва такомиллашувида, айниқса тарих таълимини ҳаёт билан алоқасини боғлаш, баъзи назарий тамойилларни амалиётдаги аксини кўрсатишда алоҳида аҳамият касб этади.

Янги таҳрирдаги ДТСнинг тақибий тузилиши, ижтимоий - гуманитар фанлардан умумий ўрта таълимнинг Давлат таълим стандартлари, умумий

Ўрта таълим мактабларида ижтимоий - гуманитар фанлар таълимининг мақсадлари ва вазифалари, ўқитувчиларнинг тайёргарлик даражасига қўйиладиган зарурий талаблар, ўқув дастурларини оптималлаштириш зарурияти, ушбу фанлардан узвийлаштирилган ўқув дастурларининг моҳияти ҳақида сўз юритилар экан, охириги йилларда нашр этилган илмий манбалар, олимларнинг асарлари, Ўзбекистон миллий энциклопедияси, иллюстрацион энциклопедиялар, Ўзбекистоннинг тарихий шаҳарлари, буюк алломалар ҳақидаги энциклопедиялардан ижтимоий - гуманитар фанлар дарсларида методик восита сифатида фойдаланиш лозим. Китоб ва илмий манбалар билан ишлашнинг бир қатор инновацион услублари мавжуд бўлиб, бу усулларни ўрганиш учун педагогик технологиялар йўналишида нашр этилган илмий методик адабиётларга мурожаат қилиш лозим. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримовнинг ижтимоий - гуманитар фанларни ривожлантиришга оид асарлари, бу асарлардан мактаб ижтимоий - гуманитар фанлар курсларини ўқитишда фойдаланиш методикаси, «Тарихий хотирасиз келажак йўқ» асари ва бошқа асарлари ушбу фанлар дарслари учун асосий қўшимча манбалар ҳисобланади.

Мавзу бўйича такрорлаш учун саволлар.

1. Ижтимоий гуманитар фанларни ўқитишда илғор хорижий тажрибалар фанининг ҳозирги жамиятдаги ҳолатини таҳлил эта оласизми?
2. Ўзбекистонда Ижтимоий гуманитар фанларни ўқитишда илғор хорижий тажрибалар педагогик фан сифатида шаклланишидаги асосий фактлар нималардан иборат эканлигини асослаб берингчи?
3. XIX-аср охири ва XX аср бошларида Туркистонда ижтимоий гуманитар фанлар ўқитишнинг аҳволи қандай бўлганлигини эслай оласизми?
4. Иккинчи жаҳон уруши йилларида Ўзбекистонда тарих ўқитишнинг аҳволи қандай бўлганлигидан хабарингиз борми ?
5. Мустақил Ўзбекистонда Ижтимоий гуманитар фанларни ўқитишда илғор хорижий тажрибалар илмий педагогик фан сифатида шаклланиши учун қандай шарт шароитлар яратилганлигини тушунтириб бера оласизми ?

Адабиётлар

1. Т.Тошпўлатов., Ғаффоров Я. “Тарих ўқитиш методикаси”. Т., “ТУРОН- ИҚБОЛ” 2010.
2. Тошпўлатов Т., Ғаффоров Я. “Тарих ўқитиш методикаси”. Т., “Университет” нашриёти. 2002.
3. Б.Фарберман. “Илғор педагогик технологиялар”. Т., “Фан” 2000. Йил.

2-Мавзу: ИЖТИМОЙ ГУМАНИТАР ФАНЛАР ВА ЗАМОНАВИЙ ХОРИЖИЙ ТАЖРИБАЛАР.

РЕЖА:

2.1. Ижтимоий гуманитар фанларни ўқитишда илғор хорижий тажрибалардан қойдаланиш фанига доир услубий ва дидактик адабиётларда ўқитишга бўлган замонавий талаблар.

2.2. Замонавий ижтимоий гуманитар фанлар дарсларига бўлган талаблар нималар билан изоҳланади.

2.3. Замонавий ижтимоий гуманитар фанлар дарсларининг мазмуни мустақил Ўзбекистон Республикасининг ёшлари орасида олиб бориладиган мафкуравий ишлар вазифаларига мос келиши.

***Таянч сўзлар:** таснифлаш, комбинациялашган дарс, дарс вариантлари, экспериментал тажрибалар, методик манба, дастуриламал, хронологик ва синхронологик жадваллар, мотивация, интеграцион ёндашув.*

Илмий-услубий ва дидактик жиҳатдан тўғри ташкил этилган таълим жараёнида ўқувчиларнинг ижтимоий - гуманитар фанлардан билимларни ўрганишга бўлган эҳтиёжлари ортиб боради. Бу жараёни кундалик педагогик фаолиятимизда доимий равишда кузатиб борар эканмиз, ўқувчилар билимларида миқдор ўзгаришларни сифат ўзгаришларига қараб ўсиб ўтаётганлигининг шоҳиди бўламиз.

Ўқувчиларда билимларни шакллантиришда ўқувчиларнинг ўқув фаолиятларига ўқитувчи томонидан моҳирлик билан раҳбарлик қилиш алоҳида аҳамият касб этади.

❖ Тажриба шуни кўрсатмоқдаки, фанларни ўрганиш самарадорлигини ошириш асосан ўқув жараёнига тўғри раҳбарлик қилишдан иборат бўлиб, бу жараён асосан қуйидаги ҳолатларни ўз ичига олади:

1. Ўқувчиларнинг билиш фаолиятларини илмий билим манбалари билан таъминлаш. «Ўқувчиларга ижтимоий - гуманитар фанлардан билим манбаларининг асосий пойдевори ва муҳим томонларини илмий асосда шакллантириш биринчи галда ўқитувчиларнинг ўзини ана шундай билимларни назарий ва амалий жиҳатдан эгаллашларини, шунингдек, ана шу билимларни ўқувчилар онгига еткази билишнинг оптимал услублари билан қуролланган бўлмоғи ёки донолар ибораси билан айтганда: «тарбиячининг ўзи тарбияланган бўлмоғи керак», деган концепцияга амал қилмоқ керак.

2. Ўқувчиларнинг ўрганиладиган материалга нисбатан руҳий

ҳолатларини йўналтира билиш, уларда билимларга бўлган қизиқишларини фаол уйғотиб бориш, дарс жараёнида ўқувчиларнинг мустақкам, барқарор диққат-эътиборларини ташкил эта билиш, уларда мустақил тафаккур эта олиш кўникмаларини шакллантириш ўқитувчининг педагогик фаолиятида асосий ўринни эгалламоғи керак.

Ижтимоий - гуманитар фанлардаги билимларни ўрганиш жараёнида бу вазифалар ўрганилаётган мавзуга турли воситалар ёрдамида ёндашишни тақозо этади. Дарслик матнидан ташқари, мавзуга оид материалларни танлаш, курслараро ва предметлараро алоқа боғлаш, бадиий адабиёт ва нашрий матбуот материалларидан, шунингдек тасвирий санъат асарларидан мақсадга мувофиқ фойдаланиш ўқувчиларнинг мавзу юзасидан мустақил ишларини фаол ташкил этиб бориш шулар жумласидандир.

3. Дарс жараёнида ўқувчилар томонидан илмий билимларни ўзлаштиришга, идрок этишга ўқитувчининг бевосита ва тизимли раҳбарлик қилиши мазкур муаммони ижобий ҳал этишнинг асосий шартларидан ҳисобланади. Мазкур ўринда ўқитувчидан ўқувчиларни дарс жараёнида ўрганилаётган мавзудаги асосий (йўналтирувчи ғоя, таянч билим, Шаталовча таянч сигнал ва ҳ.к.) масалани, яъни билишлари шарт бўлган илмий масалани алоҳида қайд этиши, дарсликда бўлса турлича ёзувларда баён этилган материални, оғзаки баён этилган бўлса ифодали ўқишни, мавзунини баён этиш режасини тузишни тақозо этади. Энг асосийси ўқитувчи бу жараёнда ўқувчиларнинг дарслик матни устида ишлаши бўлмасин, манбавий ҳужжатлар, даврий матбуот ва бадиий адабиёт асарларини мустақил таҳлил этишни фаоллаштирмоғи лозим.

4. Ўқитувчи ўқувчиларнинг илмий материални билиш жараёнининг ҳамма босқичларидаги тафаккурларига моҳирлик билан раҳбарлик қилиб бормоғи лозим. Бу раҳбарлик биринчи галда янги материални баён этишда, уни мустақкамлашда, уй вазифасини бажариш ва умумий такрорлаш дарсларида ўқитувчининг диққат марказида бўлмоғи керак. Айниқса, ўқувчиларнинг билиш тафаккурларини идора этиш ва бошқариш улар томонидан назарий масалаларни ўзлаштиришда катта аҳамият касб этади. Мазкур ўринда кузатилган мақсад: ўқувчилар илмий фактлардан олган билимлари мажмуасидан аниқ назарий хулоса чиқаришга эришсинлар, илмий фактларнинг назарий ифодасини мустақил шарҳлаш имкониятига эга бўлсинлар.

Ҳозирда ўқув жараёнига ахборот технологияларини жорий этиш муҳим аҳамият касб этмоқда. Айни вақтда республикада фаолият олиб бораётган кўпгина умумий ўрта таълим мактаблари етарли даражада техник воситалар билан таъминланган, бироқ аксарият педагоглар етарли даражада улардан самарали фойдаланиш малакасига эга эмаслар. Шу боис ижтимоий - гуманитар фанлар ўқитувчиларнинг ахборот коммуникация технологиялари ҳақидаги билимларини кенгайтириш ва улардан фойдаланиш кўникмаларини шакллантириш долзарб вазифа ҳисобланади.

Таълим-тарбия жараёнининг сифати ва самарадорлигини ошириш кўп жиҳатдан Таълим воситалари билан қай даражада таъминланганлигига

боғлиқ бўлади.

❖ Таълим воситалари олтига турга бўлинади:

1. Матнли воситалар.
2. Тасвири воситалар.
3. Аудио воситалар.
4. Ёрдамчи (жихоз) воситалар.
5. Моделли воситалар.
6. Реал воситалар.

Ижтимоий - гуманитар фанларнинг моддий техник негизини ҳам асосан ана шу олти турдаги Таълим воситалар ташкил этади.

Шу билан бирга бошқа фанлар қаторида ижтимоий - гуманитар фанлар бўйича электрон дарсликлар ва ўқув фильмлари яратилган бу ўқув воситалари мазмуни билан таниш бўлиш ва улардан самарали фойдаланиш ҳар бир педагогнинг муҳим фаолият йўналишларидан бири бўлади. Интернет тармоғидаги фанга оид электрон ресурсларни қидиришни билиш ва бу ресурслардан фойдалана олиш ҳам ҳар бир ўқитувчининг бурчи ҳисобланади.

Тасвир ва матнни ёзиш ва сақлаш учун доскалар (оқ доска, магнит доскаси), «Пинборд» доскаси, видеопроекторлар, видеопроектор доскаси, кодоскоп, видеомагнитофон, камера, компьютер, флипчартлардан фойдаланиш лозим.

Маълумот олиш ва маълумотларни қайта ишлаш учун мўлжалланган ўқув дастурлари, махсус адабиёт (дарслик)лар, тарқатма материаллар, кинофильмлар ва бошқа манбалардан фойдаланиш учун ўқитувчида маълум кўникма ва малакалар шаклланган бўлиши керак.

Ҳозирги замон шароитида, юқори малакали кадрларни тайёрлашда, ўқитишнинг ҳозирги замон тизимлари ва янги педагогик технологиялари асосида амалга оширилиши мақсадга мувофиқдир. Янги педагогик технологияларнинг хислати шундаки, унда қўйилган мақсадларга эришиш кафолатини берувчи ўқув жараёни режалаштирилади ва амалга оширилади. Дарҳақиқат, машғулотларнинг муваффақиятли ўтишининг 80 %и Таълим жараёнини тўғри лойиҳалаштириш, ташкил этиш ва уни амалга оширишга боғлиқдир. Ўқув жараёнини лойиҳалаштиришда Таълим мазмуни, Таълим мақсади, кутилаётган натижани тўғри белгилаш, Таълим методлари, шакллари ва воситаларини тўғри танлаш, ўқувчиларнинг билим, кўникма ва малакаларини баҳолашнинг аниқ мезонларини олдиндан ишлаб чиқиш, машғулотга ажратилган вақт ичида уларни тўғри амалга ошириш ва бир-бири билан уйғунлашувига эътиборни қаратиш мақсадга мувофиқдир.

Ўқувчиларнинг ижтимоий онгини шакллантиришда ижтимоий - гуманитар фанларнинг ўрни ва аҳамияти бугун ҳар қачонгидан ҳам юқори. Шу сабабли мазкур фанлар ўқитувчилари дарсни замон талаблари асосида ташкил этишга алоҳида эътибор қаратиши лозим.

❖ Таълим жараёнини лойиҳалаштириш қуйидаги уч босқичдан иборат:

- ✓ Таълим мақсадлари ва натижаларини белгилаш;

✓ натижалар асосида назорат топшириқлари ва баҳолаш мезонларини ишлаб чиқиш;

✓ ўқув жараёнининг технологик харитаси (дарс ишланмаси)ни ишлаб чиқиш.

Ўқув жараёнининг технологик харитаси (дарс ишланмаси)ни ишлаб чиқиш – дарс ишланмаси ўқитувчи учун тузиш мажбурий бўлган ҳужжатдир. Уни тузишдан кўзланган асосий мақсад ўқитувчининг дарс жараёнидаги фаолиятини режалаштириш, дарс мазмунини бойитиш, Таълим самарадорлигини оширишдан иборат.

Собиқ Совет Иттифоқи умумтаълим мактабларида тарих ўқитиш услубини илмий-педагогик фан даражасига кўтариш сарчашмаларида турган тарихчи-методист олимлар - В.Н.Бернадский, С.В.Иванов, В.Г.Карцев, М.А.Зиновьев, П.С.Лейбенгруб, И.Н.Казанцев, П.В.Гора, Н.Г.Дайри, А.А.Вагин ва бошқаларнинг илмий-услубий фаолиятлари бугунги кунда ҳам Ўзбекистан Республикаси тарих ўқитувчилари учун ҳам асосий дастуриламал бўлиб хизмат қилмоқда.

Мазкур ўринда профессор В.Н. Бернадскийнинг 1936 йилда нашр-этирган асарида¹ эълон қилинган дарсларнинг 7 тури:

1. юқори синфларда мактаб маърузаси;
2. ҳикоя қилиб бериш дарси;
3. тарихий ҳужжатларни таҳлил этиш дарси;
4. бадиий адабиётлардан фойдаланиш дарси;
5. ўқувчилар ёзган рефератлари асосида бевосита улар томонидан ўтказиладиган маърузаларни тинглаш ва муҳокома этиш дарси;
6. кино дарси;
7. экскурсия ашёлари асосида ўтказиладиган дарс турлари тизими бугунги кунда ҳам ўз мавқеларини маълум даражада сақлаб келмоқда.

Бироқ, В.Бернадскийнинг мазкур асарида дарс самарадорлигини оширишга бўлган талаблари дарс мазмунини сиёсийлаштиришдан нарига ўтмаган.

Собиқ Совет Иттифоқи мактабларида тарих ўқитиш услубиятини ишлаб чиқишда А.А.Вагиннинг асарлари ўз ўрнига эга. Унинг тарих ўқитиш услубиятига доир фикрларига нисбатан муросасиз танқидий мулоҳазаларини учратамиз. Жумладан, А.Вагин "Типы уроков по истории"² асарида таниқли методистлар В.Г.Карцев ва П.С.Лейбенгрубларнинг тарих дарслари турларининг классификациясини кескин танқид остига олади. Ўз навбатида А.Вагиннинг бу танқидий фикрлари А.Саъдиев томонидан унинг "Мактабда тарих ўқитиш методикаси" китобида А.Вагинга ҳеч қандай кўчирма берилмаган ҳолда қуйидагича таърифланади: "А.А.Вагин ўзининг 1957 йилда эълон қилган китобида В.Г.Карцев ва П.С.Лейбенгрублар кўрсатганидек, тарих дарсларининг турлари тўртта эмас, балки кўплигини, уларни турли формаларда (?) олиб бориш зарурлигини педагогик жиҳатдан (?) исботлаб

¹ В.Н.Бернадский. «Методы преподавания истории в старших классах». «Ленинград». 1939.

² А.А.Вагин. типии уроков по истории. Уч.пед.изд. Москва, 1957.

беришга ҳаракат қилади"³, фикримизча, мазкур ўринда Саъдиев "фикрига айрим аниқликлар киритиш керак кўринади.

Биринчидан, В.Г.Карцевнинг тавсия этган тарих дарсларининг тури мазмун жиҳатидан П.С.Лейбенгруб вариантдан принципиал ҳолда фарк қилади. Масалан, П.С.Лейбенгруб комбинациялашган дарс хусусида фикр юритганда бундай дарс турини "таълим жараёнининг ҳамма звеноларини камраб олган ва бу дарс турини тарих дарслари турларининг асосийси"¹ деб ҳисоблайди.

А.Вагин П.Лейбенгрубнинг бу фикрини унда, яъни комбинациялашган дарсда ўқув жараёнини ҳамма звенолари камраб олинмаганлигида айблаб, ўзи дидактикада катта кўпол хатога йўл қўди. Авваламбор комбинациялашган дарс жараёнида дарс турларининг том мазмунида ҳамма турлари, элементлари бошдан оёқ қўлланишини ўзи илмий-услубий жиҳатдан дидактикага зид. Қолаверса, П.Лейбенгруб вариантидаги дарснинг иккинчи тури-"дарснинг тўла ёки деярли тўла янги мавзунини ўрганишга бағишланиши асосланмаган" деган даъвоси мутлақо ўринсиздир. Бироқ дарс режаси ўқувчиларга қандай маълум қилиниш кераклиги аниқ кўрсатилмайди. Оғзакими, ёзмами, дарс режасининг ҳамма пунктлари бирданига ўқиб эшиттириладими ёки оддий доскага, кўчма доскага, роликка ёзиб кўрсатилиши керакми, ёки бирин-кетинми?

Республикамиз илғор тарих ўқитувчиларининг иш тажрибалари, дарс режалари бандларини ҳар бирини навбатма-навбат синф доскасига ёзиб боришни, ёки кўчма доскага бир йўла ёзилган дарс режаларини синф доскасининг бир чеккасига илиб қўйилган ҳолда фойдаланиш афзаллигини тасдиқлаган. Юқорида исми шарифлари қайд этилган В.Н.Бернадский, В.Г.Карцев, С.В.Иванов, П.С.Лейбенгруб, А.А.Вагин ва бошқаларни тарих ўқитиш услубияти хусусидаги фаолиятлари шубҳасиз мактаб тарих курсини ўқитиш ва уни такомиллаштиришдаги хизматлари диққатга сазовордир. Бироқ, инсон билими чексиз бўлганидек тарих ўқитиш услубияти, айниқса тарих дарслари турлари ҳам жамият тараққиёти ва илмий-техникавий инқилоб жараёнида янгидан янги тур вариантлар билан бойиб бориши зарурлигини, умуман таълим назарияси ва услубияти бир жойда тепсиниб турмасдан, диалектик ҳаракатда бўлишини унутмаслик керак. Шунинг учун ҳам юқоридаги илмий-услубий рисолаларда тарихнинг замонавий турлари-семинар дарси, муаммоли дарслар, экскурсия дарслари. Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти Ислоҳ Каримов асарларини ўрганишга бағишланган махсус дарслар, коллоквиум ва теледарслар дидактикага фаол кириб келаётганлигини ва дарс самарадорлигини ошириш билан бирга ўқувчилар билим доираларини беқиёс ривожлантириб боришда муносиб ҳисса қўшаётганлигини ҳам табиий бир ҳол деб қараш керак. Шу боис А.Саъдиевнинг "Ўзбекистон халқлари тарихини ўқитиш" кўлланмасида Ўзбекистон халқлари тарихини ўрганишнинг ўзига хос хусусиятлари, айниқса, муаммоли таълим дарси, яқунловчи, умумлаштирувчи дарслар,

³ А.Саъдиев. Мактабда тарих ўқитиш методикаси. Тошкент «Ўқитувчи» 1988. 198-бет

¹ Преподавание истории в школе. №4. 1954. стр. 66.

уларга бўлган илмий-назарий, услубий ва дидактик талаблар хусусида шахсий фикр баён этмаганидек, бирон мавзу мисолида дарс тузилишини тўла ишлаб чиқилган вариантыни ҳам беролмаган.

Шуни алоҳида қайд этиб ўтиш жоизки, Ўзбекистон Республикасида тарих дарсига бўлган умумий педагогик ва дидактик талаблар асосида замонавий дарс вариантыни экспериментал тажрибалар асосида ишлаб чиқиш шу кунга қадар бирон тадқиқотчи олим ёки амалиётчи ўқитувчининг илмий изланиш объекти бўлмаган. Шу сабабдан бўлса керак, маҳаллий матбуотда тарих дарсининг мустақил Ўзбекистон Республикасимизнинг бутунги ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий талаблари даражасида ишлаб чиққан варианты мутлақ мавжуд эмас.

Ўтмиш тарихига назар ташлайдиган бўлсак, Туркистон Халқ маорифи Комиссарлигининг 1918 йил 12 сентябрида чиқарган фармонида, бошланғич мактабда тарих ўрганиш қуйидаги принцип асосида амалга оширилиши қайд этилган:

ижтимоий ва маданий тараққиёт жараёни бўлган умумий тарихни ўрганиш; Россия ва Туркистон халқлари тарихини бирмунча аниқлаштирган ҳолда ўрганиш; ўрта мактабда ғарбий Европа халқлари тарихи - қадимги, ўрта асрлар ва айниқса янги тарихини, шунингдек рус тарихини ўрганиш тавсия этилган эди¹.

Ўзбекистон мактабларида тарих фанини ўқитиш тарихини синчиклаб ўрганар эканмиз, 20-йилларга келганда Туркистонда тарих ўқитиш услубиятини педагогик фан сифатида шаклланишида дастлабки дадил қадамлар қўйила бошлаганлигининг гувоҳи бўламиз. Масалан, 1927 йилга келганда Туркистон ўлкасида педагогика фанини тараққий эттиришда катта ҳисса қўшган педагог олим Николай Порфирьевич Архангельский томонидан Ўзбекистон умумтаълим мактабларида тарих ўқитиш самарадорлигини оширишга бағишланган қатор илмий-методик мақола ва ўша шароит учун нодир методик қўлланмалар яратилди². Она тарихимизга назар ташлар эканмиз, ўзбек халқининг фашизмни тор-мор келтиришда ўзининг улкан ҳиссасини қўшганлигини кўрсатадиган далилларнинг гувоҳи бўламиз. Далилларга мурожаат қилайлик:

- Ўзбекистон уруш йилларида давлатга 3 млн. 806 минг тонна пахта, 54067 тонна пилла, 1 млн. 282 минг тонна дон, 48000 тонна мева қоқи, 159 минг тонна гўшт, 22300 тонна жун ва бошқа маҳсулотлар етказиб берди.

- Ўзбекистондан 1 млн.га яқин киши фашизмга қарши жангга сафарбар этилди. Республикада 389, 12, 162, 5, 44, 128 – тоғ-ўқчи, 21-отлиқ аскарлар дивизияси, 90 ва 94-алоҳида ўқчи бригада ва бошқа қўшинлар тузилиб фронтга жўнатилди.

- Уруш йилларида Ўзбекистонга Собиқ Совет Иттифоқининг фронтга яқин ва фронт зоналаридан 1 млн.га яқин киши, жумладан 200.000 нафар

¹ К.Е.Бендириков. Очерки по истории народного образования в Туркистане (1865-1924 годы). Изд. АПН. РСФСР. Москва. 1960. стр. 435.

² Архангельский Н.П. Сведения с состоянии изданий учебной литературы на Туркестанской АССР для школ узбекских, казахский, туркменских, таджикских. Ташкент. 1922

бола эвакуация қилинди.

1941 йилнинг июль ойидан ноябрь ойига қадар Ўзбекистонга Москва шаҳри ва вилояти, Украина, Белоруссия, Волга бўйи туманларидан юздан кўпроқ катта корхоналар кўчириб келтирилди. Бу корхоналар ўзбек ишчиси ва хизматчиларининг қахрамонона ғайрати туфайли қисқа муддат ичида жойлаштирилди, монтаж қилинишга туширилди. Мазкур корхоналарнинг аксарияти урушдан олдинги вақтига қараганда кўпроқ маҳсулот чиқарадиган бўлди.

- Улуғ Ватан уруши давомида Ўзбекистонлик жангчилардан 120 минг киши орден ва медаллар билан мукофотландилар. Шунингдек, 338 киши Совет Иттифоқи Қахрамони, 32 нафари Шухрат ордени унвонига сазовор бўлдилар. Республикада тинч меҳнат кишиларидан 60 минги СССР орден ва медаллари билан мукофотландилар.

Агарда "Улуғ Ватан уруши йилларида Ўзбекистон мактабларида тарих ўқитиш" масаласини ўзини алоҳида олиб қарайдиган бўлсак, бу даврда Ўзбекистонимизда умумтаълим мактабларида тарих ўқитиш услубияти хусусида ва умуман Ўзбекистон халқлари тарихини ўрганиш борасида тахсинга молик кўпгина фундаментал илмий-услубий асарлар яратилганлигини биламиз. Ана шундай асарлардан бири СССР фанлар Академиясининг мухбир аъзолари: А.М.Панкратова, Е.А.Косминский, А.Д.Удальцовалар таҳрири остида Ўзбекистон ССР ўрта мактаблари ўқитувчилари учун тайёрланган методик кўлланма - "Улуғ Ватан уруши шароитида тарих ўқитиш"¹ дир.

Мазкур методик кўлланма Улуғ Ватан уруши даврида Москва ва Ленинграддан она шаҳримиз Тошкентга эвакуация қилинган жаҳонга машҳур тарихчилар А.Ю.Якубовский, М.В.Нечкина, Н.М.Дружинин, К.А.Косминский, А.М.Панкратова, С.В.Бахрушин, Д.А.Баевский ва бошқа тарихчи олимлар томонидан яратилган. Аслида 394 бетдан иборат бўлган бу ажойиб асар собиқ СССР ҳудудидаги педагогика олийгоҳлари тарих факультетларининг барчасида асосий методик манба сифатида фойдаланилиб келинмоқда.

Тарих ўқитиш услубиятига доир услубий ва дидактик адабиётларда тарих ўқитишга бўлган замонавий талаблар ҳам алоҳида қайд этилади. Жумладан, Академик Мирза Махмутовнинг "Современный урок" (М. "Просвещение", 1989), П.С.Лейбенгрубнинг "Дидактические требования к уроку истории" (М. Изд-во АПН РСФСР, 1960), Н.Г.Дайрининг "Современные требования к уроку истории" (М. 1979) ва бошқалар. Бу асарлар гарчи бевосита тарих ўқитиш масаласига бағишланмаган бўлса-да, аслида 60-70-80 йиллар шароитида - "КПСС - совет жамиятининг раҳбар ва етакчи кучи", "тарих ўрганишда партиявий, сиёсий ва синфий муносабатда

¹ Архангельский Н.П. Учебная литература на узбекском языке. Наука и просвещение. 1922. №2

Архангельский Н.П. О преподавании истории в Средне-Азиатской школе. Ташкент. 1922. и др.

«Преподавания истории в условиях Великой Отечественной войны». Методическое пособие для учителей средних школ Узбекской ССР. Под редакцией членов корреспондентов академии Наук СССР Косминского Е.А., Панкратовой А.М., Удальцова А.Д. Ташкент, 1943.

бўлиши керак" деган талаблар асосида ёзилган. Лекин методист олимларнинг совет жамиятининг 70 йилдан зиёд давр ичида яратган илмий-услубий ва дидактик асарлари ўша давр хусусиятидан келиб чиққан баъзи камчиликларга қарамасдан, бугунги ўз истиқлолига эришган Ўзбекистон Республикаси мактабларида ҳам мактаб тарих курсини ўқитишнинг асосий дастуриламали бўлиб хизмат қилмоқда. Эндиликда, Республикамиз тарихчи-методист олимлари вазифалари ана шу улкан меросдан Ўзбекистон халқлари тарихининг бугунги даври талаби асосидан илмий-услубий ва дидактик йўллари юқори савияда ишлаб чиқишдан иборатдир.

Илмий-услубий ва дидактик жиҳатдан тўғри ташкил этилган тарих таълими дарс жараёнида самара берадиган турли-туман шакл ва усуллардан тезкор равишда фойдаланишни тақозо этади.

Тарих ўқитиш деганда фақатгина ўқитувчини воқеалар тўғрисидаги ҳикоясини тинглаш - у, келгуси дарсда уни ўқувчилардан сўрашгина эмас, балки, тарих ўқитиш жараёнида биз ўқувчиларимизни фикрлаш ва тарихий воқеаларини таҳлил этиш, ўрганилаётган тарихий материал асосида хулосалар чиқариш ва уларни умумлаштириш, аниқ тарихий позицияда туриб тафаккур этиш, ўрганилаётган барча мавзулар ва курснинг етакчи ғояларини онгли равишда мустақкам ўзлаштириб олиш, уларни тарихий ҳужжатлар ва айниқса, Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти Ислом Каримов асарлари, нутқлари матни устида мустақил ишлаб режалар ва кўчирма, хронологик ва синхронологик жадваллар тузишга, уларни таҳлил этишга, қисқача марузалар тайёрлашга, тарихий хариталар билан ишлаш ва тўғри тарихий мўлжал олишга кунт билан ўргатиш жараёнига айтилади.

Тарих дарсини ўқув материалининг навбатдаги бир бўлаги деб ҳисоблаб, уни ўқувчиларга зудлик билан баён этиб, кейинги бўлагига ўтишдангина иборат деб ўйлаган ўқитувчи, албатта хато қилган бўлур эди.

Дарс-тарих дастурининг бир оддий бўлагигина эмас. Дарс-биринчи галда ўқув машғулоти дир.

Замонавий тарих дарсига бўлган талаб нима билан белгиланади?

Биринчидан, фикримизча, Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиснинг XV сессиясида сўзлаган нутқида "Бизнинг асосий бойлигимиз, ривожланган давлат тузишга олиб борадиган йўлдаги асосий таянчимиз-инсондир". Юксак малакали ва юксак маънавиятли инсондир.

Бу нарса айниқса ёш авлодга тегишли. Келажаги буюк давлат, энг биринчи навбатда, бўлажак фуқароларининг маданияти, маълумоти ва маънавияти ҳақида ғамхўрлик қилмоғи зарур. Мен барча ватандошларимизга мурожаат қилиб айтаман: "бутун ҳаёт қанчалик оғир бўлмасин, маънавиятимиз ва маданиятимизни унутмайлик!"¹, деган кўрсатмалари, шунингдек, "янги демократик таълим концепциясини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш лозим бўлади. Бунда ўзбек халқининг ва республика худудида яшовчи бошқа халқларнинг миллий, тарихий ва маданий анъаналари,

¹ «Маърифат» газетаси, 1994 йил, 11 май.

маънавий тажрибаси таълим ва тарбия тизимимизга узвий равишда киритилиши зарур"², деган концепциялари педагогларимизнинг тарих таълимини давр талаби даражасига кўтариш йўлидаги муҳим вазифалари бўлмоғи керак.

Иккинчидан, тарих таълими давомида ўқувчи ёшларни тарихий билим ва кўникмалар билан қуроллантириб, уларни ўтмишда ва бугунги кунимизда содир бўлаётган ижтимоий ҳодисаларни тўғри баҳолаш ва хулосалар чиқариш, "ҳар бир инсоннинг, айниқса эндигина ҳаётга қадам қўйиб келаётган ёшларнинг онгига шундай фикрни сингдириш керакки, улар ўртага қўйилган мақсадларга эришиш ўзларига боғлиқ эканлигини, яъни бу нарса уларнинг собитқадам ғайрат-шижоатига, тўла-тўқис фидокорлигига ва чексиз меҳнатсеварлигига боғлиқ эканлигини англаб етишлари керак. Худди шу нарса давлатимиз ва халқимиз равнақ топишининг" асосий шартидир", деган қатъий хулосага олиб келсин.

Учинчидан, Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти Ислам Каримовнинг Ўзбекистон Олий Мажлисининг 1995 йил 30 августда бўлиб ўтган учинчи сессиясида алоҳида қайд этиб ўтганларидек, "Одамларимиз, жамиятимиз мафқурасида Ватан, юрт ғояси устивор бўлмоғи керак. Миллий ғурур, миллий ифтихор ҳар қандай ишимизнинг пойдевори бўлмоғи керак". Яъни, "Ватан кўнглимизда бўлса, Аллоҳ ишимизга ҳамиша мадаккор бўлғай" (Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.Каримовнинг чақириғи Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг 1993 йил 6 майдаги XII сессиясида сўзлаган нутқидан.)

Дарҳақиқат, ота-боболаримиз бизга мерос этиб қолдирган Ватан - Ўзбекистан ҳар бир ўзбек фуқароси учун саждагоҳ каби азиздир.

Бундай муқаддас ғояни ёшлар онгига аниқ тарихий воқеъликлар асосида сингдириб бориш ҳар бир тарих дарси ва унинг ўқитадиган ўқитувчининг муқаддас ва бир вақтда шарафли бурчидир.

Тўртинчидан, тарих ўқитувчиси ўзининг педагогик фаолиятида илмий билимларни тез суратларда ўсиб бораётганлигини албатта хисобга олмоғи-керак. Илмий техника инқилоби даврида ўқувчи ёшлар ҳам ўз билимларини мустақил ҳолда узлуксиз такомиллаштириб боришлари, илмий ва сиёсий ахборотлар оқимидан тўғри ҳулоса чиқаришга эришмоқлари лозим.

Психолог олимларимиз илмий-техника инқилоби авж олиб бораётган ҳозирги даврда ўқувчи ёшларнинг акселерацияси, яъни болалар ривожланишининг тез суръатлар ўсиб билан бориши, бу жараён уларнинг ҳам ақлий, ҳам жисмоний жиҳатдан ривожланишларида яққол намоён бўлаётганлигини алоҳида таъкидламоқдалар. Дарҳақиқат, ҳозирги даврда талабалар ёшлигиданоқ радио, телевидение, газета, журнал ва турли китоблар, ахборот каналлари орқали кўплаб замонавий илмий-техникавий янгиликлардан бохабар бўлмоқдалар. Буларнинг ҳаммаси сўзсиз ўқувчи ёшларни ҳар томонлама ривожланишларга, дунёқарашлари кўламининг кенгайишига олиб келмоқда. Ўқувчи ўз уйида телевидение орқали ёки

² И.А.Каримов. "Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли. Тошкент, «Ўзбекистон». 1992, 22 -бет.

кинотеатрда тарихий мавзудаги асарни томоша қилиб, унинг мазмуни билан чуқур танишишга муваффақ бўлгани ҳолда, ўқитувчи дарс жараёнида фақатгина дарслик материали билангина чегараланаётган бўлса, у ҳолда ўқувчида мазкур дарс учун ҳеч қандай қизиқиш пайдо бўлмайди. Ана шундай инқирозли шароитдан чиқиб кетиш учун ўқитувчи тарихий таълимида эмоционал маҳоратини ошириб бориб, ўқувчиларни мавзунинг мазмунига бўлган қизиқишларини ҳисобга олиб, унинг ҳар томонлама мустаҳкамланишига эришмоғи керак.

Маълумки, тоталитар тузум даврида шаклланган ватанпарварлик тарбиясининг мазмуни аниқ миллий ва маънавий пойдеворга ўрнатилмаган бўлиб, "Совет ватанпарварлиги", "социализм ватанпарварлиги" ва ҳоказо иборалар билан юритиб келинди. Бундай баланд парвоз иборалар йиғиндисидан ташкил топган "ватанпарварлик" партия ҳужжатларида назарий жиҳатдан асосланиб, "Совет жамиятининг ўтган давр ичида қўлга киритган асосий ютуғи бу ягона совет халқларининг шакллантиришдир!" деб, халқ маорифи ходимлари олдига, жумладан тарих ўқитувчиларига ёш авлодни алоҳида олинган аниқ халқ, миллатнинг миллий ва маънавий анъаналари руҳида эмас, хаёлан "шаклланган" совет халқи ватанпарварлиги руҳида тарбиялашни сингдиришга ундар эди. Шундай экан, тарих ўқитувчиси тарих таълимини тарғиб этишда айрим тарихий шиор ва чақириқларни маълум тарихий давр, тарихий шароит ва унинг манфаатидан келиб чиққан бўлишининг сабаб ва моҳиятларини ҳам тарих ўқитиш методикасидаги энг асосий талаб ва тушунча принциpidан келиб чиқиб, унга мутлоқ риоя этиш лозим.

Масалан, ўқитувчи "Улуғ Ватан уруши йилларида Ўзбекистон" мавзусини ўтар экан, фанлараро алоқа боғлаш принципини амалга ошириб бориб, ўқувчилар эътиборини Ғ.Ғуломнинг Улуғ Ватан уруши йилларида умумхалқ шиорига айланган "Буюк Ватаннинг буюк фарзанди, билиб қўйки сени Ватан кутади", деган чақириғига жалб этади. Бу шиор сўзсиз ўз даврининг жанговор чақириғи, ёзувчининг ўз фуқаролик бурчини виждонан адо этишидаги олий мезон эди. Бошқача қилиб айтганда, совет ёзувчиси устқурманинг фаол элементи сифатида ўз базисига содиқ хизмат қилиши керак эди. Бошқача бўлиши ҳам мумкин эмас эди. Лекин ўша суронли 40-йилларда "Буюк Ватан" тушунчасига эга ўзининг азалий орзуси ўз мустақиллигига эришган халқ ўзбекларга бугунги кунда қандай муносабатда бўлишимиз керак? Шу чақириқ ўша даврдаги «Ватан тушунчаси бугунги кунда ҳам ўз моҳиятини сақлаб турибдими? Бунинг учун дарс жараёнида фақатгина дарслик материали билан кифояланиб қолмасдан, мавзуга доир кўшимча адабиётлар, турли методик воситалардан, жумладан экран кўлланимлари, магнитофон ёзувлари, теледарслар, мавзунинг мазмунига қараб музей дарслари ёки семинар дарсларидан мақсадга мувофиқ фойдаланмоғи керак.

Бугунги кунда мамлакатимизнинг бозор иқтисодига ўтиши муносабати билан ўқувчиларни ўқишга қизиқишлари борасида турлича ёндошиш, қизиқишларини бир хил эмасликлари яққол кўзга ташланмоқда. Уларни ўраб

турган ижтимоий муҳит ўқувчи ёшларимиз дунёқарашларида ўз тамгаларини қолдирмоқда. Бундай шароитда тарих ўқитувчисининг вазифаси синфда мавжуд бўлган барча ўқувчилар диққат-эътиборларини уларга нисбатан дифференциация усулини қўллаб, бир вақтда уларнинг ҳаммалари учун мақбул бўлган тарихий материални баён қилиш билан, иккинчи томондан ҳар бир ўқувчининг қизиқишларини ҳисобга олган ҳолда, унга алоҳида ёндошмоққа ҳаракат қилмоғи керак.

Дарс жараёнида ўқувчилар фаолиятларига дифференциал ёндошиш қандай назорат этилса, уларни уй вазифаларини бажаришларини назорат этиш ҳам ўша принцип асосида амалга ошириб борилмоғи керак.

Шуни алоҳида таъкидлаб ўтиш лозимки, тарих дарсининг мазмуни мустақил Ўзбекистон Республикасининг ёшлар орасида олиб бориладиган мафкуравий ишлар вазифаларига мос келиши, тарих ўрганишнинг турмуш билан алоқасини боғланганлигида, Ўзбекистон келажаги буюк давлат бўлишини назарий ва амалий ишлар билан боғлаб олиб боришга йўналтирилган бўлмоғи керак.

Тарих дарслари ўқувчи ёшларда шундай қатъий тушунчани мустаҳкам шакллантирмоғи керакки, Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши XV сессиясида алоҳида қайд этиб ўтганидек "Келажак ўз-ўзидан келмайди. У бугунги машаққатли меҳнат билан яратилади. Бугун яратган нарсамиз келажакка ҳам ўтади. Агар бугун шошилиб ниманидир унутсак, келажак авлодлар ўша нарсадан маҳрум бўладилар. Жамият маданиятсиз, маънавий-ахлоқий кадриятларсиз яшай олмайди. Уларни писанд қилмаган жамият пировард-оқибатда таназзулга юз тутаяди", деган концепция билан йўғрилган бўлмоғи керак.

Тарих дарслари самарадорлигини ошириб бориш учун ўқитувчи тарих фанининг ривожланиб боришини системали равишда кузатиб бормоғи керак. Айниқса, Олий ва ўрта махсус таълим тизимида сабоқ олаётган ёшларни тарихдан чоп этилаётган янги асарлар мазмуни билан таништириб боришлари ҳамда уларнинг тарихни ўрганишга бўлган қизиқишларини янада оширишлари лозим.

Мавзу бўйича такрорлаш учун саволлар.

1. Собиқ Совет Иттифоқи даврида тарих ўқитишга бўлган эътибор қандай эди?

2. Тарихчи-методист олимлар В.Н.Бернадский, В.Г.Карцев, С.В.Иванов, П.С.Лейбенгруб, А.А.Вагин ва бошқаларнинг тарих курсини ўқитиш ва такомиллаштиришдаги хизматлари ҳақида нималарни биласиз?

3. Тарих ўқитиш методикасига доир услубий ва дидактик адабиётларда тарих ўқитишга бўлган замонавий талабаларнинг қайд этилишини изоҳлаб беринг.

4. Замонавий тарих дарсларига бўлган талаблар нималар билан изоҳланади?

5. Замонавий тарих дарсларининг мазмуни мустақил Ўзбекистон Республикасининг ёшлари орасида олиб бориладиган мафкуравий ишлар вазифаларига мос келишини тушунтириб беринг.

6. Тарих дарсларининг илмий-методик ва педагогик жиҳатларига жавоб бериш талабларини қандай изоҳлаш мумкин?

7. Ноанъанавий ва муаммоли дарсларни тушунтириб беринг.

Адабиётлар

1.Т.Тошпўлатов., Гаффоров Я. “Тарих ўқитиш методикаси”. Т., “ТУРОН- ИҚБОЛ” 2010.

2.Тошпўлатов Т., Гаффоров Я. “Тарих ўқитиш методикаси”. Т., “Университет” нашриёти. 2002.

3.Б.Фарберман. “Илғор педагогик технологиялар”. Т., “Фан” 2000. Йил.

3-Мавзу: ИЖТИМОЙ ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИ ЎҚИТИШДА ХОРИЖИЙ ПЕДАГОГИК ВА ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ.

РЕЖА:

1. Республикамизнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиши, фан, техника ва технологиялар соҳасидаги муваффақиятлари.

2. Таълим жараёнида интерфаол услублар, инновацион технологиялар, хорижий педагогик ва ахборот технологияларини ўқув жараёнида қўллашнинг.

3. Тарих таълимида илгор хорижий ва янги педагогик ҳамда ахборот технологияларининг моҳияти ва вазифалари.

Таянч сўзлар: *технологик нуқтаи-назар, технологик ёндашув, инновацион технологиялар, таълим технологияси, педагогик жараён, ўқитиш технологияси, интеллектуал ривожланиш, адаптация, илмий-концептуал асос.*

Мустақиллик йилларида давлатимиз сиёсатининг устувор йўналишларидан бири таълим-тарбия соҳасидаги ислохатларни амалга ошириш истиқболи тақдиримизни белгилайдиган ва жаҳон ҳамжамиятида ўз ўрнимиз бўлишини таъминлайдиган жараёнига айланди. Яъни, Ватанимиз келажагининг устун бўлган ёш авлод онгида миллий ғоя тафаккури, ватанпарварлик ва инсонпарварликни шакллантиришда ижтимоий-гуманитар, айниқса тарих фанининг ўрни ва роли беқиёс бўлиб, унинг янги педагогик технология асосида ўқитиш методикаси алоҳида ва муҳим аҳамиятга эгадир. Айниқса, бу борада Истиқлолнинг ўзи бош тарихий воқеа бўлиб, ўтган йиллар давомида тарихни ўқитиш ва ўрганиш, умуман тарихнинг долзарблиги тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти Ислам Каримов фаолияти беқиёсдир. Жумладан «Тарихий хотирасиз келажак йўқ» мавзусидаги тарихчи олимлар ва журналистлар билан (1998 йил, 28 июнь) суҳбати, «Ўзбекистон Республикаси ФА Тарих институти фаолиятини такомиллаштириш тўғрисида»ги (1998 йил, 27 июль) Фармони ва бошқа Ватан тарихини ривожлантириш ҳақидаги фикрлари тарих таълими тизимида ва хусусан тарих ўқитиш методикаси учун методологик асос бўлиб хизмат қилади. Барча эришилган мувоффақиятларни мустаҳкамлаш, келажаги буюк давлатни барпо қилиш, аввал бор ёшларни миллий ғоя ва мафкура руҳида тарбиялаш тарихий вазифа бўлиб қолди. Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.А.Каримов «Маънавий жиҳатдан мукамал ривожланган инсонни тарбиялаш, таълим ва маорифни юксалтириш, миллий уйғониш рўёбга чиқарадиган янги авлодни

вояга етказиш давлатимизнинг энг муҳим вазифалардан биридир»⁴, -деган эдилар.

Кадрлар тайёрлаш Миллий Дастурини амалга оширишга амалдаги оширишга амалдаги таълим тизимини тубдан ислоҳ қилиш уни замонавий илм-фаннинг илғор тажрибаси ва ютуқларига асосланиб, Ўзбекистон Республикасининг узлуксиз таълим тизими муассасаларининг барча шакл ва турларида ўқув-тарбиявий жараёни илмий-методик жиҳатдан тўла таъминлаган ҳолда эришиш мумкин.

Тарих таълими тизими соҳасига ташки томондан доимо бўлиб турадиган ўзгаришлар амалдаги таълим тизими олдида фан, техника, технология, ишлаб чиқариш маданият ва кундалик педагогик амалиёт талабаларининг кўникуви муаммоларини узлуксиз равишда кўндаланг қўймоқда. Шу муносабат билан тарих таълими тизимида тарих фанининг тадқиқот жараёни самарадорлигини сифат жиҳатидан юқори босқичга кўтариш, илғор педагогик ва ахборот технологияларини замонавий ўқув-методик мажмуаларни ишлаб чиқиш, таълим мазмунини шакллантириш ва узлуксиз таълим бўғинларига мослаб давлат стандартлари тузиб чиқишга киришилган ва у ҳар фан хусусиятидан келиб чиқиб амалга оширилмоқда.

Мамлакатимиздаги таълим тузилиши ва моҳияти, кадрлар тайёрлаш ислоҳ қилиш тарих фани олдида ҳам аниқ вазифалар қўйди. Бундай вазифалар қаторидаги Республиканинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиши, фан, техника ва технологиялар соҳасидаги мувоффақиятлар истиқболларини ҳисобга олган ҳолда тарбиялаш ва таълим беришнинг мақсад, моҳият, усул, восита ва ташкилий шакллари илмий таъминлаш билан боғлиқ муаммоларнинг барча мажмуаси киради.

Кадрлар тайёрлаш Миллий Дастурига мувофиқ тарих фани ва амалиёти олий ўқув юртларидан кейинги таълим тизимида ривожланишнинг мақсад, вазифа ҳамда истиқболи йўналишларини амалга ошириш баркамол, ўзини такомиллаштиришга, шахсий ва ижтимоий аҳамиятга молик муаммоларини ҳал этишга қодир бўлган юқори малакали мутахассисни шакллантиришга қаратилмоғи лозим.

Булардан ташқари, Республикамизда тарих фанининг асосий мақсади ижтимоий-иқтисодий шароитда бозор ислоҳати, миллий-маданий ва анъанавий хусусиятлар, маънавий-ахлоқий ва илмий меросимиз, умуминсоний қадриятларни ҳисобга олган ҳолда таълим тизимида энг муҳим фундаментал ва амалий тадқиқотларнинг истиқболини олдиндан белгилаш ва ишлаб чиқишдан иборатдир. Кўрсатилган мақсаднинг амалга ошуви жамиятни ривожлантириш ва бош муаммони ечишга қодир бўлган баркамол шахсни шакллантиришга хизмат қилади.

Умуман олганда, бугунги кунда таълим жараёнида интерфаол услублар, инновацион технологиялар, педагогик ва ахборот технологияларини ўқув жараёнига қўллашга бўлган қизиқиш, эътибор кундан кунга кучайиб бормоқда, бундай бўлишининг сабабларидан бир, шу вақтгача анъанавий

⁴ Каримов И.А. Баркамол авлод - Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. Тошкент, «Шарк», 1997, 14-бет.

таълимда ўқувчи талабаларни фақат тайёр билимларни эгаллашга ўргатилган бўлса, замонавий технологиялар уларни эгаллаётган билимларини ўзлари қидириб топишларига, мустақил ўрганиб, таҳлил қилишларига, ҳатто хулосаларни ҳам ўзлари келтириб чиқаришларига ўргатади. Ўқитувчи бу жараёнда шахсни ривожланиши, шаклланиши, билим олиши ва тарбияланишига шароит яратади ва шу билан бир қаторда бошқарувчилик, йўналтирувчилик функциясини бажаради. Таълим жараёнида ўқувчи-талаба асосий фигурага айланади. Шунинг учун олий ўқув юртлари ва факультетларида малакали касб эгаларини тайёрлашда замонавий ўқитиш методлари - интерфаол методлар, инновацион технологияларнинг ўрни ва роли бениҳоя каттадир. Педагогик технология ва педагог маҳоратига оид билим, тажриба ва интерфаол методлар ўқувчи-талабаларни билимли, етук малакага эга бўлишларини таъминлайди.

Таълим тизимида янги технологиялар педагогик жараёни ҳамда ўқитувчи ва талаба фаолиятига янгилик ўзгаришлар киритиш бўлиб, уни амалга оширишда асосан интерфаол методлардан тўлиқ фойдаланилади. Интерфаол усуллар-бу жамоа бўлиб фикрдаш деб юритилади, яъни педагогик таъсир этиш усуллари бўлиб, таълим мазмунининг таркибий қисми ҳисобланади. Бу усулларнинг ўзига хослиги шундайки, улар фақат педагог ва ўқувчи-талабаларнинг биргаликда фаолият кўрсатиш орқали амалга оширилади.

Бундай педагогик ҳамкорлик жараёни ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, уларга қуйидагилар киради:

-ўқувчи-талабаларнинг дарс давомида бефарқ бўлмасликка, мустақил фикрлаш, ижод этиш ва изланишга мажбур этиш;

-ўқувчи-талабаларни ўқув жараёнида билимга бўлган қизиқишларини доимий равишда бўлишини таъминлаши;

-ўқувчи-талабанинг билимга бўлган қизиқишини мустақил равишида ҳар бир масалага ижодий ёндашган ҳолда кучайтириши;

-педагог ва ўқувчи-талабанинг ҳаммиша ҳамкорликдаги фаолиятини ташкиллаштириш.

Тарих таълими тизимида педагогик технология масалалари, муаммоларни ўрганаётган ўқитувчилар, илмий-тадқиқотчилар, амалиётчиларнинг фикрича педагогик технология-бу фақат ахборот технологияси билан боғлиқ, ҳамда ўқитиш жараёнида қўлланиши зарур бўлган ТСО, компьютер, масофали ўқиш, ёки турли хил техникалардан фойдаланиш деб белгиланади. Бизнинг фикримизча, тарих таълими тизимида педагогик технологиянинг энг асосий негизи-бу ўқитувчи ва ўқувчи талабанинг натижага ҳамкорликда эришишлари учун танланган технологияларга боғлиқ деб ҳисоблаймиз, яъни ўқитиш жараёнида мақсад бўйича қафолатланган натижага эришишда қўлланиладиган ҳар бир таълим технологияси ўқитувчи ва ўқув ўртасида ҳамкорлик фаолиятини ташкил эта олса, ҳар иккаласи ижобий натижага эриша олса, ўқув жараёнида ўқувчи-талабалар мустақил фикрлай олсалар, ижодий ишлай олсалар, излансалар таҳлил эта олсалар, ўзлари хулоса қила олсалар, ўзларига, гуруҳга, гуруҳ эса

уларга баҳо бера олса, ўқитувчи эса уларнинг бундай фаолиятлари учун имконият ва шароит ярата олса, бизнинг фикримизча, ана шу ўқитиш жараёнининг асоси ҳисобланади.

Тарих таълими тизимида ҳар бир дарс, мавзу, ўқув предметининг ўзига хос технологияси бор, яъни ўқув жараёнидаги педагогик технология - бу яқка тартибдаги жараён бўлиб, у ўқитувчи-талабанинг эҳтиёжидан келиб чиққан ҳолда бир мақсадга йўналтирилган натижа беришга қаратилган педагогик жараёндир.

Республикамизнинг ўзига хос таълим тизимида узвийликни сақлаш таълимнинг ҳар бир бўғинида умумий ва касб-ҳунар таълими дастурларини такомиллаштиришга истиқболи ёндашувни талаб этади. Шунингдек, бу талаб илмий билимларнинг тарих тизимига мослашган истиқболли мувозанати шароитидагина амалга ошиши мумкин. Шунинг учун ҳам узлуксиз таълим ва тарих фани соҳасида ижтимоий-иқтисодий, илмий-техник, демографик, маданий-тарихий ва бошқа тармоқлар тараққиётининг истиқболлини белгилашда, унинг яхлит ривожланишида интеграциялашни кўзловчи узлуксиз таълимнинг тизимли ёндашуви муҳим аҳамият касб этмоқда.

Барча фанлар тадқиқотида бўлгани сингари тарих таълимида ҳам янги педагогик ва ахборот технологияларнинг моҳиятини тўлиқ очиб бериб бўлмайди. Таълим ва тарбиянинг янги технологиялари тажриба майдонларида синовдан ўтказилади. Бунда ҳар бир таълим бўғинининг тажриба-синов майдонларига Ўзбекистан Республикаси Олий ўқув юртлари ва илмий-тадқиқот институтларининг олимлари тегишли вазирликларнинг буйруқлари билан бириктирилиб қўйилади.

Устувор йўналишлардаги илмий-тадқиқотларни амалга оширишдан кутиладиган асосий натижалар:- узлуксиз таълим тизимининг назарий-методологик базаси; узлуксиз таълимнинг янгиланган мазмуни; шахсни камол топтиришнинг ижтимоий-тарбивий тизими, шу жумладан, ўқувчиларнинг махсус тоифа контингенти; умумий таълим ва касб-ҳунар дастурлари бўйича давлат таълим стандартлари; ўқув-методик мажмуаларнинг янги авлоди (янги дарсликлар, ўқув-методик ва меъёрий ҳужжатлар, тест материаллари ва бошқалар); замонавий ахборот-педагогик технологиялар; таълим сифатини ва узлуксиз таълим тизими фаолияти натижаларини баҳолашнинг мезонлари ва тартибларини яратиш; ҳозирги ижтимоий-иқтисодий шароитда меҳнат қила оладиган мутахассис кадрларнинг янги авлодини шакллантириш ва хоказолар¹.

Шу тариқа, илмий-тадқиқот мавзулари ва муаммоларнинг устувор йўналишларини ҳаётга кенг жорий этиш учун илм-фаннинг турли соҳалари олимлар ҳамда мутахассислари ҳамкорликда иш юритсалар, таълим соҳасидаги давлат сиёсатини амалга оширишга имкон яратилади. Бу эса ўз навбатида Ўзбекистан Республикасида ижтимоий-иқтисодий ислохотларни янада чуқурлаштиришга хизмат қилади.

Таълим тизимида педагогик технология шундай билимлар соҳасини,

¹ Ш.Курбонov, Э.Сейтхалилов. Кадрлар тайёрлаш Миллий Дастури: педагогик илмий-тадқиқот муаммолари ва йўналишлари. Тошкент, «Фан» 1999, 11-бет.

улар ёрдамида учинчи минг йилликда давлатимиз таълим соҳасида туб бурилишлар юз беради, ўқитувчи фаолияти янгиланади, талаба ёшларда хурфикрлик, билимга чанқоқлик, Ватанга меҳр-муҳаббат, инсонпарварлик туйғулари тизимли равишда шакллантиради.

Тарих таълимида янги педагогик ва ахборот технологияларининг моҳияти ва вазифалари нималарга боғлиқ. Аввало, педагогик технология (ТТ) - бу ўқитувчининг ўқитиш воситалари ёрдамида ўқувчиларга муайян шароитда таъсир кўрсатиш ва акс таъсир маҳсули сифатида уларда олдиндан белгиланган шахс сифатларининг жадал шакллантиришни кафолатлайдиган жараёндир.

Ҳозирги кунда ўқитувчилар методикани кўп ҳолларда технологиядан ажрата олмаяптилар. Таълим тизимида янги педагогик технология ўқитиш жараёнининг ўзаро боғлиқ қисмларини ташкилий жиҳатдан тартибга келтириш, босқичларини кўриш, уларни жорий этиш шартларини аниқлаш, мавжуд имкониятларни ҳисобга олган ҳолда белгиланган мақсадга эришишини таъминлайди. Ёхуд педагогик технология ўқитувчининг касбий фаолиятини янгилловчи ва таълимда якуний натижани кафолатлайдиган муолажалар йиғиндисиدير.

Шу билан бирга, маълум вақт давомида педагогик технология ўқув жараёнини технологик воситалари ёрдамида амалга ошириш, деб қараб келинади. Фақат 70-йиллардан бошлаб педагогик адабиётларда бу тушунчанинг моҳияти янгича талқин этила бошланади. Япон олими Т.Сакамото томонидан «ўқитиш технологияси - бу ўқитишнинг мақбуллигини таъминловчи йўл-йўриқлар тизими билан боғлиқ билимлар соҳаси» эканлиги эътироф қилинади.

Таълим тизимида қатор йиллар давомида педагогик технология назарияси ва амалиёти бир-бирига боғлиқ бўлмаган ҳолда ўрганилиб келинади. Натижада ўқитиш жараёнини такомиллаштиришга ёки ўқувчиларнинг билим фаолиятини ривожлантиришга қаратилган у ёки бу илғор методикалар технологиялар даражасига кутарила олмай аста-секинлик билан ўз мавқеини йўқотиб педагогика фанидан узоқлашиб кетмоқдалар. Мисол учун, 60-йилларда катта шов-шувга сабаб бўлган «Дастурли таълим» (Программированное обучение) ёки 70-йилларда собиқ иттифоқ миқёсидаги «Шаталовчилик ҳаракати»ни эслаш кифоя¹.

Бугунги кунда мамлакатимизда мутахассисларнинг илмий салоҳиятини бирлаштиришга имкониятлари етарли. Назария ва амалиёт бирлигининг таъминланиши педагогик технологиянинг асл моҳиятини аниқлашга йўл очади. Фикримизча, янги педагогика фанини алоҳида тармоқ сифатида ёки фақат таълим амалиётини мақбуллаштиришга йўналтирилган тизим деб қараш мумкин эмас. Педагогик технология бу соҳадаги назарий ва амалий изланишларни бирлаштириш доирасидаги фаолиятини акс эттиради.

Ўзбекистонда таълим-тарбия соҳасини ислоҳ қилишнинг асосий омилларидан бири «шахс манфаати ва таълим устуворлиги»дир. Бу омил

¹ Н.Сайидахмедов. Янги педагогик технологиялар. Тошкент «Молия» 2003 й. 8-9 бетлар.

давлатимизнинг ижтимоий сиёсатини белгилаб берганлиги туфайли таълимнинг янги модели яратилади. Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти Ислом Каримов томонидан бу моделни амалга ошириш билан ҳаётимиз жабҳаларида рўй берадиган «портлаш эффекти» натижалари рўй-рост кўрсатиб берилди, яъни:

-ижтимоий-сиёсий иқлимга ижобий таъсир қилади ва натижада мамлакатимиздаги мавжуд муҳит бутунлай ўзгаради;

-инсоннинг ҳаётда ўз ўрнини топиш жараёни тезлашади;

-жамиятда мустақил фикрловчи эркин шахснинг шаклланишига олиб келади;

-жамиятимизнинг потенциал кучларини рўёбга чиқаришда жуда катта аҳамият касб этади;

-фуқаролик жамиятини кўришни таъминлайди, модел воситасида дунёдан муносиб ўрин олишга, ўзбек номини янада кенг ёйиб тараннум этишга эришилади⁵.

«Портлаш эффекти» сари шижоат билан қадам ташлаш, йўлларда учрайдиган қийинчиликларни босқичма-босқич ва изчил ҳал этиш масалалари нафақат педагог назариячи ва амалиётчиларни жунбушга келтиради, балки жамиятимизни тўлиқ педагоглаштириш муаммосини ижтимоий буюртма сифатида келтириб чиқаради. Демак, жамиятимизнинг ҳар бир фуқаросини тарбия асослари билан таништириш, ёш авлодни баркамол инсон қилиб вояга етказиш жараёнини янги қурол ва воситалар билан таъминлаш давр тақозосидир.

Маълумки, бугунги кунга келиб тарих таълимида ахборотли технология педагогик технологиянинг таркибий қисми, техник воситаларнинг мукаммаллашган замонавий тури сифатида таълим жараёнида қўлланила бошланди. Келажакда иқтисодий бўҳронлар ортда қолиб, ўқув юртлари дастурли «машина» билан етарли даражада таъминланади. Шундагина ахборотли технология асосида ўқувчи-талабаларнинг билиш фаолиятини ташкил этиш ва бошқариш имконияти туғилади ва у ўқитувчининг яқин кўмакдошига айланади ёки унинг функцияларини тўлиқ бажариши мумкин.

Тарих таълимини технологиялаштириш объектив жараён эканлигини, замонавийлиги эса илмий-техник тараққиёти йўналиши билан белгиланишини эътироф этган ҳолда педагогик технологиянинг ўзига хос томонлари ва яқин келажакда у билан боғлиқ вазифаларни белгилашга ҳаракат қиламиз.

1) Кўп босқичли таълим тизимида педагогик технологиянинг ўрнини асослаш ва зарурий тавсияномалар ишлаб чиқиш;

2) Замонавий саноат, тиббиёт, иқтисодиёт, экология каби соҳа технологиялари билан педагогик технологияларни мунтазам равишда янгилаб бориш ва табақалаштирилган ёндашув асосида уларни қўллаш мезонларини аниқлаш;

3) Истиқболли ўқитиш воситаларини яратиш ва уларга таянган ҳолда

⁵ И.А.Каримов. Жамиятимиз мафқураси халқни халқ, миллатни миллат қилишга хизмат этсин. Тошкент «Ўзбекистан». 1998 й. 30-бет

илғор педагогик технологияларни лойиҳалаш, амалиётга жорий этиш, оммалаштириш ва самарасини аниқлаш;

4) Тегишли бошқарув органлари (Таълим марказлари) томонидан ўқув муассасалари фаолиятида янги педагогик технологияларни татбиқ этилиши даражасини назорат қилиш ва баҳолаш;

5) Республикамиздаги олий таълим тизимида фаолият кўрсатаётган профессор ўқитувчиларни малака ошириш ва қайта тайёрлаш курсларида илғор педагог ва ахборот технологиялари бўйича янги билимлар тизими билан қуроллантиришни узлуксиз ташкил этиш;

6) Олий ўқув юртлири талабалари, айниқса, мутахассис-педагог (тарихчи-педагог)лар учун 40 соат ҳажмида педагогик технология назарияси ва амалиёти бўйича махсус курс жорий этиш;

7) Республикамизда фаолият кўрсатаётган ижодкор ўқитувчиларнинг иш услубларини мунтазам ўрганиб бориш ва улар томонидан яратилган методикаларни янги педагогик технология даражасига кўтариш борасидаги ишларни амалга ошириш ва ҳоказолар.

Бугун мамлакатимизда истиқлол шарофати туфайли барча фан соҳаларини ривожланган давлатларда тўланган тажрибалар асосида таҳлил қилиш ва янада такомиллаштириш имкониятлари мавжуд, умуминсоний кадриятларни ижодий ўрганиш ва ҳаётимизга татбиқ этиш даври келди. Миллий Дастурда таъкидланганидек, яқин келажакда «Кадрлар тайёрлаш соҳасидаги ҳамкорликнинг халқаро ҳуқуқий базаси яратилади, халқаро ҳамкорликнинг устувор йўналишлари рўёбга чиқарилади, халқаро таълим тизимлари ривожланади»¹.

Ўзбекистан Республикаси демократик ҳуқуқий давлат ва адолатли фуқаролик жамияти кўриш йўлидан изчил бораётганлиги учун кадрлар тайёрлаш тизими тубдан ислоҳ қилинди, давлат ижтимоий сиёсатида шахс манфаати ва таълим устуворлиги қарор топди. Ўқув-тарбиявий жараёни илғор педагогик технологиялар билан таъминлаш зарурати ҳам Кадрлар тайёрлаш Миллий Дастурини рўёбга чиқариш шартларидан биридир. Шу сабаб биз бу педагогик тушунчанинг пайдо бўлиши ва ривожланиш жараёнини ўрганишга тарихий ёндашмоқдамиз.

Гап замонавий технологияларни таълим тизимида қўллаш хусусида борар экан, у мактабларнинг моддий техник таъминотига ҳам ўз талабини қўйди. Машғулотларни гуруҳларга ажратиб ва индивидуал ўтиш учун ўқувчиларнинг синф ва синфдан ташқари фаолиятларининг ўзаро боғлиқлигини таъминлаш, олган билим, кўникма ва малакаларини амалда қўллаш, қўл меҳнати, амалий фаолият жараёнида амалга оширишларига шароит яратишни кўзда тутиш муҳимдир. Шунингдек, ўқитувчининг дарсга пухта тайёрланиши керакли материаллардан фойдалана олиши учун замонавий педагогик-психологик, дидактик ва фалсафий адабиётлар, илмий-оммабоп журналлар, газеталар, бадий адабиётлардан фойдалана олишлари учун бой фондга эга бўлган кутубхона, унинг ишини енгиллаштириш учун

¹ Баркамол авлод - Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. Тошкент. «Шарқ» 1997 й. 59-бет.

синф хоналари компьютер билан таъминланиши ҳам муҳимдир².

Педагогик жиҳатдан таъминланишининг яна бир элементи, бу ўқитувчи шахси, мактаб педагогик жамоасини шакллантириш, педагогик технологияларнинг кириб келиши билан боғлиқ замонавий мактабларда жаҳон андозаларига мос равишда ўқитиш ишларини янгилаш мақсадида педагогик кадрлар тайёрлаш ва қайта тайёрлаш сифати, касбига тайёргарлик даражаларини ошириш муҳим аҳамият касб этади. Шунингдек, замонавий педагогик технологияларни қўллашда мактабларнинг адаптация жараёнидан ўтишига имкон бериш ҳам педагогик жиҳатдан таъминланишнинг элементларига киради. Шу билан бирга боланинг интеллектуал ривожланганлиги ҳақидаги ахборотларга эга бўлиш, замонавий педтехнологияларни қўллашда муҳим аҳамият касб этади. Бугунги замонавий таълим, илғор педагогик технология янги руҳ ва мазмундаги, педагогик тафаккур, тараққийпарвар фикр, ғоялар маҳсулидир. Янги фикр ва ғоялар ўз навбатида мавжуд муаммолар, йўл қўйилган хатолар ва камчиликларнинг чуқур таҳлил қилиниши натижасида юзага келади. Шунинг учун ҳам жамиятдаги ижтимоий-маданий муҳит аҳволи таҳлил қилинган ҳолда, таълимни инсонпарварлаштириш, юзага келган мавжуд муаммоларни оқилона ҳал этиб бориш, янгича ишлаш янги педагогик тафаккурнинг асоси бўлиб қолади. Бу эса ўз навбатида таълим натижасини кафолатлайдиган, таълим тизимининг ривожланиб бориши, жамият тараққиёти, шахс камолотига ҳисса қўшадиган замонавий педагогик технологияларнинг кириб келишига замин яратади.

Мамлакатимизда мафкуравий мўлжалларнинг тубдан янгиланиши, миллий истиқлол ғоясининг омма онгига узлуксиз сингдириб борилиши педагогик тафаккурни ҳам ўзгартирмоқда. Мафкуравий жараёнлар педагогик воқеликни акс эттирадиган таълимий фаолият лойиҳаларини асослайдиган фан соҳаси, тасаввурларни қамраб олмасдан иложи йўқ. Янги педагогик билимлар кўлами Кадрлар тайёрлаш миллий дастури талаблари асосида кенгайиб бормоқда, тадқиқот йўналишлари эркин шахсни шакллантириш муаммоларига қаратилаяпти, бу эса таълим-тарбия тазимида янгича методологик ёндашувларни юзага келтираётир.

Технологик ёндашув таълим тараққиётининг характерлантирувчи кучи сифатида бугун амалиётга тезкор татбиқ этилмоғи зарур. Қолаверса, Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.А.Каримовнинг Биринчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг XIV сессиясида қилган маърузасида «Замонавий педагогик ва ахборот технологияларини ўз вақтида ишлаб чиқиш ва жорий этишни таъминлашни алоҳида назорат остига олиш зарур» деган кўрсатмаларини унутмаслигимиз, ҳар бир фан ўқитувчиси янги технологияларни лойиҳалашга ижодий ёндашиши лозим⁶.

Педагогик технология фан мавзулари бўйича олдиндан лойиҳаланиши

² Юлдуз Амиржонова. Методика ва технология бир-бирдан қандай фарқланади? "Ma'rifat" газетаси, 2003 й. 19 март.

⁶ Н.Сайидахмедов. Технологик ёндашув устуворлиги. "Ma'rifat" газетаси 2003 й. 19 феврал.

ва у ўқитиш текислигига кўчирилса, якуний натижани кафолатланиши билан фарқланишини эслатиб ўтамиз. Шу билан бирга, ҳар қандай педагогик технология асосини илмий жиҳатдан кўрилган дидактик жараён ташкил этади. Ана шу жараённи ажратилган ўқув вақти доирасида амалга ошириш олий ўқув юрти ўқитувчисининг педагогик маҳоратини даражалаб беради.

Баён этилган фикрлар шундай хулосаларга келишимизга имкон беради: таълимнинг ҳар бир босқичида замонавий педагогик технологияларни ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий шароитларда жамият муносабатларини ислоҳ қилиш, яъни демократлаштириш, фуқаролик жамиятини барпо этиш, таълимни инсонпарварлаштиришга самарали таъсир кўрсатадиган илмий-концептуал асосга эга бўлгандагина қўллаш мувофиқдир.

Қўлланилаётган технологиялар ўқитувчи ва ўқувчи ҳаётига энгиллик олиб келиши, ўқувчининг хоҳлаб, қизиқтириб боришига имкон бериши ва жамият тараққиётининг ривожланишига ижобий таъсир кўрсатишини кафолатлаши керак. Замонавий педтехнологиялар қўлланилишидан олдин адаптациядан ўтиши педагогик шарт-шароитлари, моддий-техник база ҳисобига олиниши лозим.

Агар педагогик технологияларни қўллашда илмий асос ва кафолатланган натижа бўлмас экан, бундай технологиялар оқибати шахс камолоти, таълим тизими ва жамиятнинг юксалишига тўғаноқ бўлаверади.

Мавзу бўйича такрорлаш учун саволлар.

1. Республикамизнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиши, фан, техника ва технологиялар соҳасидаги муваффақиятларини нималарда деб биласиз?
2. Бугунги кунда таълим жараёнида интерфаол услублар, инновацион технологиялар, педагогик ва ахборот технологияларини ўқув жараёнида қўллашни қониқарли деб ҳисоблай оласизми?
3. Тарих таълими тизимида педагогик технологияларнинг қандай усулларини қўллаш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблайсиз?
4. Тарих таълимида янги педагогик ва ахборот технологияларининг моҳияти ва вазифалари нималарга боғлиқ?

Адабиётлар

1. Bhuvan Garg. Teaching of history (Тарихни ўқитиш). India. New Delhi. Rajat publications. 2007.
2. Daniel J. Tew. Pedagogy of Teaching History: Comparing the Chronologic and Thematic Approaches. USA. Western Oregon University, 2014.
3. Т.Тошпўлатов., Ғаффоров Я. “Тарих ўқитиш методикаси”. Т., “ТУРОН- ИҚБОЛ” 2010.
4. Б.Фарберман. “Илғор педагогик технологиялар”. Т., “Фан” 2000. йил.
5. Толипов Ў.Қ. Усмонбоева М. Педагогик технологияларнинг тадбиқий асослари. Т. “Фан”, 2006йил.
6. Саидахмедов Н. Янги педагогик технологиялар. Т. “Молия”, 2003 йил.

IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ

1-амалий машғулот:

Ижтимоий гуманитар фанларнинг турлари ва тузилиши.

Ишдан мақсад: Ижтимоий гуманитар фанларни хориж билан қиёслаш ва ўрганишда хорижий методлардан фойдаланиш

Масаланинг қўйилиши: Ижтимоий гуманитар фанлар дарсларининг сифат кўрсаткичларини юқори даражага кўтариш.

2- амалий машғулот:

Ижтимоий гуманитар фанларнинг таълим тамойиллари ва таълим методлари ҳамда уларнинг мазмун моҳияти.

Ишдан мақсад: Таълим методларини танлаш ва таҳлил этиш.

Масаланинг қўйилиши: Ижтимоий гуманитар фанларни ўқитишнинг мазмун моҳиятини аниқлаш.

3- амалий машғулот:

Ижтимоий гуманитар фанлар бўйича билимларни чуқирлаштириш ва ижтимоий гуманитар фанларнинг дарслари самарадорлигини ошириш йўллари.

Ишдан мақсад: Ижтимоий гуманитар фанлар дарслари самарадорлигини ошириб боришнинг вазифалари ва муваффақиятлари сабабларини аниқлаш.

Масаланинг қўйилиши: Бирламчи материаллар билан мустақил ишлашни янада такомиллаштириш.

Семинар саволлари.

1-Машғулот: Ижтимоий гуманитар фанларнинг турлари ва тузилиши.

Режа:

1. Ижтимоий гуманитар фанларнинг турлари
2. Дарс мазмуни деганда нимани тушунасиз?
3. Ҳар бир дарс мавзусини аниқлашда тарихийлик (историзм), тизимлилик ва изчиллик жараёнларини тушунтириб беринг.
4. Дарс намуналарини таснифлашда қайси методист олимларнинг хизматлари катта бўлган.
5. Ижтимоий гуманитар фанлар дарслари ва унга бўлган замонавий талабалар

2-Машғулот: Ижтимоий гуманитар фанларнинг таълим тамойиллари ва таълим методлари ҳамда уларнинг мазмун моҳияти.

Режа:

1. Ижтимоий гуманитар фанларни ўқитиш методикаси ва хорижий тажрибалар фанининг ҳозирги жамиятдаги ҳолати ва унинг фан сифатида шаклланишидаги асосий омиллар.

2. Ижтимоий гуманитар фанларнинг ўтмишдаги ва бугунги ижтимоий ҳаётдаги ўрни ҳамда ушбу фанни ўрганишдаги энг асосий муаммолар.

3. Ижтимоий гуманитар фанларни ўқитиш методларини танлашнинг асосий мезонлари:

а) Таълим методлари ва уларнинг мазмуни моҳияти.

б) Таълим методларини танлаш ва улардан фойдаланиш усуллар

3-Машғулот: Ижтимоий гуманитар фанлар бўйича билимларни чуқирлаштириш ва ижтимоий гуманитар фанларнинг дарслари самарадорлигини ошириш йўллари.

Режа:

1. Ижтимоий гуманитар билимларни шакллантиришнинг илмий-услубий асослари.

2. Ижтимоий гуманитар билимларни шакллантиришда тарихий фактларнинг моҳияти.

3. Ижтимоий гуманитар билимларни ўрганишга бўлган эҳтиёжларнинг ортиб бориши.

4. Ижтимоий гуманитар фанларни ўрганиш самарадорлигини ошириш жараёни асосан қайси жиҳатларни ўз ичига олади.

V. КЕЙСЛАР БАНКИ

Мини кейс

Ижтимоий гуманитар фанларнинг ҳозирги замон жамиятидаги роли.

Ижтимоий гуманитар фанлар ўтмишдаги ва бугунги мавжуд ижтимоий ҳаётни ўргатувчи ва ўрганувчи фандир. Лекин ундан имкон қадар тарихий жараёни тўла ва бутунлигича, унга интеграцион ёндошган ҳолда тадқиқ этиш талаб қилинади.

Тарихий тараққиётдаги бўлиб ўтган ижтимоий-иқтисодий, сиёсий, маънавий маданий ҳаёт воқеаларини ўрганиш учун қандай шарт-шароитлар бўлган?

Кейсни бажариш босқичлари ва топшириқлар:

- Ижтимоий гуманитар фанларни фанининг кишилиқ жамияти ўтмишининг турли-туман соҳаларидаги тараққиёти ва ўзгариб боришини ўрганиш.
- Тарихий воқеаларнинг тарихий макон ва тарихий замондаги ўзгаришларини солиштириш
- Мустақилликка эришгандан кейинги ўтган давр мобайнида ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, маънавий-маданий соҳаларда эришилган ютуқларни амалга оширишдаги самарали йўллари аниқлаш

Мини кейс

Ижтимоий гуманитар фанларни ўқитишда экологик таълим-тарбиянинг асосий йўналишлари.

Ҳозирги вақтда инсон билан уни ўраб турган муҳитнинг тузилиши ва хусусиятларига, шунингдек, экологик омилнинг инсонни жисмоний ва руҳий ҳолатига таъсир кучини тадқиқ этадиган социал экологиянинг моҳияти тез суръатлар билан ўсиб бормоқда

Социал экология нималарга асосланади ва унинг инсонпарварлиги нималарга боғлиқ?

Кейсни бажариш босқичлари ва топшириқлар:

- “Табиат-Жамият-Инсон” деган ягона бир бутунликни ўрганиш.
- Экологик тарбия ва экологик маданиятни шакллантириб бориш.
- Табиат ва жамият ўртасидаги ўзаро алоқадорликларни ўрганиш усулларини ишлаб чиқиш ва амалиётга татбиқ этиш.
- Соф экологик мазмунга ва тарихга эга бўлган урф-одат ва удумларни

Ўрганиш.

Мини кейс

Ижтимоий гуманитар фанлар дарсларида миллий қадриятлар ва ватанпарварлик тушунчаси

Миллий қадрият тушунчаси фуқаролар онгида, айниқса, ўқувчи ёшлар тушунчаларида йўл-йўлакай шаклланиб, камол топиб, инсонни бу соҳада ҳаракатга келтирувчи куч даражасига кўтармайди.

Ижтимоий гуманитар фанлар дарсларида ёшларимизда миллий қадрият-ватанпарварлик руҳида тарбиялашнинг асослари нималарга боғлиқ?

Кейсни бажариш босқичлари ва топшириқлари:

-Ёшларни тарбиялаш ҳар томонлама ёндошишни самарали амалга оширишга йўналтирилган илмий-услубий дастурлар ва қўлланмалар яратиш.

-Ўзбекистонни ривожлантиришнинг маданий ахлоқий негизлари бўлган:

-умуминсоний қадриятларга содиқлик;

-халқимизнинг маънавий меросини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш;

-инсоннинг ўз имкониятларини эркин намоён қилиши;

-ватанпарварлик каби хислатларини камол топтириш ва ҳаётга татбиқ этиш.

VI. МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ МАВЗУЛАРИ

Мустақил ишни ташкил этишнинг шакли ва мазмуни

Тингловчи мустақил ишни муайян модулни хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда қуйидаги шакллардан фойдаланиб тайёрлаши тавсия этилади:

- меъёрий ҳужжатлардан, ўқув ва илмий адабиётлардан фойдаланиш асосида модул мавзуларини ўрганиш;
- тарқатма материаллар бўйича маърузалар қисмини ўзлаштириш;
- автоматлаштирилган ўргатувчи ва назорат қилувчи дастурлар билан ишлаш;
- махсус адабиётлар бўйича модул бўлимлари ёки мавзулари устида ишлаш;
- тингловчининг касбий фаолияти билан боғлиқ бўлган модул бўлимлари ва мавзуларни чуқур ўрганиш.

Мустақил таълим мавзулари:

1. Ижтимоий гуманитар фанларни ўқитиш методлари ва технологиялари классификацияси.
2. Ижтимоий гуманитар фанларни ўқитиш методларига қўйиладиган талаблар.
3. Ижтимоий гуманитар фанлар дарсларида кўرғазмали воситалардан фойдаланиш методлари ва технологиялари.
4. Ижтимоий гуманитар фанларни ўқитишнинг муаммоли-изланиш ва репродуктив методлари.
5. Кўникма ва малакаларни шакллантириш-мустақил ишлаш методларини такомиллаштиришнинг асоси.
6. Ижтимоий гуманитар фанларни ўқитишда техника воситалари ва кўрғазмали воситалардан фойдаланиш усуллари.
7. Ижтимоий гуманитар фанларни ўқитиш методикасининг илмий-педагогик фан сифатида шаклланиши ва тараққиёти.
8. Ўзбекистон тарих фанини ўқитишга бўлган янгича муносабатлар.
9. Замонавий тарих дарсларига бўлган илмий-методик ва дидактик талаблар.
10. Ижтимоий гуманитар фанлар дарслари самарадорлигини оширишнинг илмий-методик ва дидактик асослари.
11. Тарихий билимларни шакллантиришда тарихий фактлар, тарихий тушунча ва тасаввурларнинг ўрни.
12. Ижтимоий гуманитар фанлар таълими тизимида экологик тарбиянинг муҳим жиҳатлари.
13. Ижтимоий гуманитар фанлар дарсларида миллий қадриятлар ва ватанпарварлик ҳис-туйғуларини шакллантирилиши.
14. Таълим жараёнини инсонпарварлаштириш, демократлаштириш ва интеграциялаштиришнинг методик асослари.
15. Тарихий тараққиёт қонунларини ўрганишда тарихий фактларни танлаш ва улардан фойдаланиш услублари.

16. Ижтимоий гуманитар фанлар таълимида янги педагогик технологияларнинг роли.
17. Маънавий мерос, кадриятлар, уларнинг тарихий шакллари ва ўзаро муносабатлари.
18. Ижтимоий гуманитар фанлар таълимида педагогик амалиётнинг ўрни.
19. Ижтимоий гуманитар фанлар дарсларидаги техник воситалар ва ахборот технологиялари.
20. Ижтимоий гуманитар фанларни ўқитишнинг оғзаки методи ва унинг аҳамияти.
21. Ижтимоий гуманитар фанларни ўқитишнинг кўрғазмали усули ва унинг дарс жараёнида қўлланиш методлари.
22. Ижтимоий гуманитар фанларни дарслари, унинг турлари ва тузилиши.
23. Ижтимоий гуманитар фанларни дарсларида мустақиллик маънавияти ва унинг тарбиявий асосларини ўрганилиши.
24. Замонавий тарих дарслари ва унинг методик жиҳатлари
25. Ижтимоий гуманитар фанлар дарсларида тарихий-бадиий адабиётлардан фойдаланиш усуллари.
26. Ноананавий дарсларнинг ижтимоий гуманитар фанларни таълимидаги ўрни.
27. Ижтимоий гуманитар фанларни ўқитишда босма матнлар ва тарихий хужжатлар билан ишлаш усули.
28. Тарихий билимларни умумлаштириш ва тизимлаштиришда тарихий фактларнинг ўрни.
29. Ижтимоий гуманитар фанларни ўқитишда узлуксиз таълим-тарбия.
30. Ижтимоий гуманитар фанлар дарсларида миллий кадрият, маънавият ва маданият тушунчаларининг тарбиявий аҳамияти.

VII. ГЛОССАРИЙ

Инглизча	Ўзбекча шарҳи	Инглизча шарҳи
Methodology	Бирор нарсани бажариш, ўқитиш ёки ўрганиш йўли тизими	A system of ways of doing, teaching, or studying something.
experiment	Гипотезани қўллаб-қувватлаш, тасдиқлаш ёки инкор қилиш мақсадида қилинадиган жараён.	The procedure which is carried out for the purpose of support to disprove or confirm a hypothesis.
Intellectual	Нарсаларни тушуниш ва мулоҳазали ўйлаш қобилияти.	Ability to understand things and think intelligently.
Chronology	Даврлаштиришнинг бир қисми, шунингдек, тарих фанининг бир бўлаги.	Part of periodization and also the part of the discipline of history.
Integration	Икки ёки ундан ортиқ нарсаларнинг уларнинг биргаликда ишлаши учун уйғунлашиш жараёни ёки ҳодисаси	The act or process of combining two or more things so that they work together.
Technology	Илмий кашфиётларнинг амалий қўлланилиши	The practical use of scientific discoveries.
Concept	Ўзида тақдим қилаётганларининг асосий жиҳатларини акс эттирувчи абстракт ғоя	An abstract idea representing the fundamental characteristics of what it represents.
Adaptation	Турли хил шароитларда талабни қондириш учун ўзгариш жараёни	The process of changing to suit different conditions.
Archeology	Инсоният фаолиятини моддий маданиятни қазиб олиш ва таҳлил қилиш орқали ўрганиш	Study of human activity through the recovery and analysis of material culture.

VIII. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Bhuvan Garg. Teaching of history (Тарихни ўқитиш). India. New Delhi. Rajat publications. 2007.
2. Daniel J. Tew. Pedagogy of Teaching History: Comparing the Chronologic and Thematic Approaches. USA. Western Oregon University, 2014.
3. John Robert Seleen “Methods of Teaching of History” Ulan Press England, 2011.
4. Heather Fry, Steve Ketteridge, Stephanie Marshall. A Handbook for teaching and learning in higher Education.-N.Y.-L., 2009
5. Т.Тошпўлатов, Гаффоров Я. “Тарих ўқитиш методикаси”. Т., “ТУРОН- ИҚБОЛ” 2010.
6. Тошпўлатов Т., Гаффоров Я. “Тарих ўқитиш методикаси”. Т., “Университет” нашриёти. 2002.
7. Б.Фарберман. “Илғор педагогик технологиялар”. Т., “Фан” 2000. Ўил.
8. Тарих ўқитиш усуллари. Ўқув-услугий мажмуа. Университет. 2016.
9. Селевко Г.К. Энциклопедия образовательных технологий: В 2 т. Т.1. –М.: НИИ школьных технологий, 2016.
10. Современные образовательные технологии: учебное пособие/под ред. Н.В. Бордовской. – М.: КНОРУС, 2010.
11. Blank W.E. Handbook for developing Competency-Based Training Programs I W.E. Blank. - New-Jersey: Prentice Hall, 2002.
12. James B. M. Schick., Teaching History With a Computer: A Complete Guide for College Professors. USA. 2009.
13. Packard A. Digital Media Law. – Oxford: Wiley-Blackwell, 2013.
14. Использование информационных технологий в обучении истории и Обществознания. – М., 2009.
15. Vendors of Learning Management and E-learning Products, By Don McIntosh, Ph.D.(2013). For Trimeritus eLearning Solutions, Inc. <http://www.trimeritus.com>, Updated Nov. 20, 2013
16. Электрон университет. Масофавий таълим технологиялари. Олий таълим муассасалари учун/ А.Парпиев, А.Марахимов, Р.Ҳамдамов, У.Бегимкулов, М.Бекмурадов, Н.Тайлоқов. ЎзМЭ давлат илмий нашриёти.- Т.: 2008, 196 б.
17. «Электронные интерактивные доски – новые технологии в образовании» (<http://www.smartboard.ru/>)..
18. Бегимкулов У.Ш. Педагогик таълимда ахборот технологияларидан фойдаланиш муаммолари ва истиқболлари // “Info. Kom Uz” жур. № 3, 2006.- 64-65 бетлар.
19. Хамидов В.С. Эркин ва очик кодли LMS тизимлар таҳлили, infocom.uz журналы №7,8. 14 бет, 2013 й.
20. Хамидов В.С. “Таълимда мультимедиа тизимлари ва масофавий ўқитиш методлар” модули бўйича Маъруза. Тошкент – 2015

Интернет маълумотлари

9. www.press-service.uz
10. www.gov.uz
11. www.infocom.uz
12. <http://www.bank.uz/uz/publislVdoc/>
13. www.press-uz.info
14. www.ziyonet.uz
15. www.edu.uz
16. www.pedagog.uz